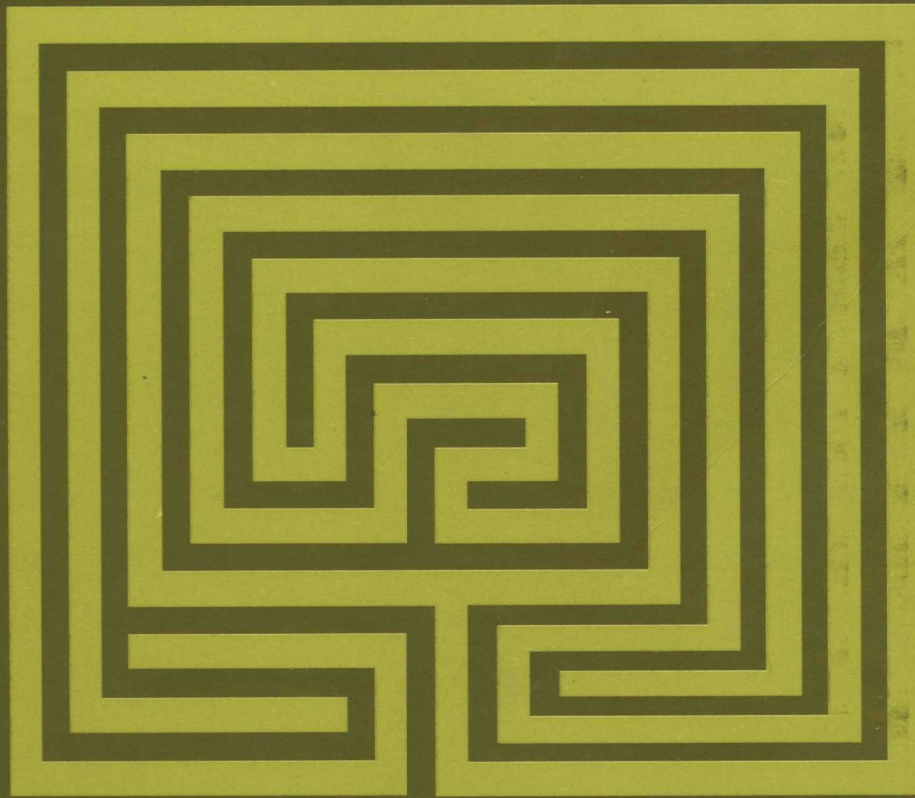

ΕΛΙΑ ΚΑΙ ΛΑΔΙ

Δ' ΤΡΙΗΜΕΡΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΚΑΛΑΜΑΤΑ, 7-9 ΜΑΪΟΥ 1993

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΤΒΑ — ΕΛΑΪΣ Α.Ε.

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΤΒΑ

ISBN 960-244-037-6

© 1996 ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΤΒΑ
Πανεπιστημίου 13, 10564 Αθήνα, τηλ. 3250 920, 3250 998

Ελλαδικά παραμύθια και ελαδική παραμυθία στο Βυζάντιο του 10ου αιώνα*

Εισηγητής: Ηλίας Αναγνωστάκης

*Ὁ δὲ τόπος... ἐλαιοφόρος δέ.
ὄθεν καὶ τὴν παραμυθίαν ἔχουσιν*

Υπήρξε κάποια στιγμή που το όνομα της Ελλάδας και των κατοίκων της θα πρέπει να υπέβαλλε αυτομάτως τα δώρα της Αθηνάς, την ελιά και το λάδι. Αλλά και αντιστρόφως, το όνομα των δώρων αυτών θα πρέπει να ανακαλούσε στο μυαλό τη χώρα που σύμφωνα με τους μύθους τα χάρισε στην ανθρωπότητα. Ας αρχίσουμε λοιπόν το παραμύθι μας, μια υπόθεση ελ(λ)αδικής παραμυθίας, πάντα με την ελπίδα να μην αποδειχθεί απλώς «παραμύθι μύθαρως η κοιλιά μας πίθαρος», όπως λένε στα παραμύθια. Ας καίει ο λύχνος κι ας ευχηθούμε ο πίθαρος να 'ναι γεμάτος ελάδιον*.

Σε ποιους λοιπόν χρόνους συμβαίνουν όσα εισαγωγικά υποθέτομε και υποψιαζόμαστε; Κατά πάσα πιθανότητα στα χρόνια που η κοινή γλώσσα της ανατολικής λεκάνης της Μεσογείου με τη λέξη *ελάδιον* ή *ελαϊδιον* αναφέρεται στο δέντρο, αλλά επίσης στον καρπό και το παράγωγό του το *έλαιον*. Για τα πλήθη των ελληνοφώνων της Κοινής των ελληνιστικών και ρωμαϊκών χρόνων, καθώς το *ελάδιον* δεν κουβαλάει τα στολίδια πλέον των πνευμάτων (δασειά ή ψιλή), ούτε διακρίνει την προφορά του ενός από τα δύο λάμβδα, η λέξη θα μπορούσε να σημαίνει μια ψωροκώστανα Ελλαδίτσα μέσα στην απεραντοσύνη των αυτοκρατοριών και βασιλείων της εποχής, αλλά κυρίως τη μικρή ελιά και το γνωστό μας λάδι. Όσο κι αν η παρατήρηση αυτή μπορεί να θεωρηθεί ως πιθανότατη, δεν έχουμε δυστυχώς (ή εγώ δεν γνωρίζω) στοιχεία που να την υποστηρίζουν και γι' αυτό, παρά το προφανές της, κανείς δεν διακινδύνευσε ποτέ, απ' όσο πάντα γνωρίζω, την παρετυμολογική ή άλλη σύνδεση μιας χώρας και ενός προϊόντος. Το γεγονός ότι στο σύνολό της η αρχαιοελληνική και βυζαντινή γραμματεία γνωρίζει μόνο την *ελαία* και το *έλαιον* και δεν έχει παρά στους μεταγενέστερους χρόνους καταγράψει την λέξη *ελάδιον* με τη σημασία του ελαίου, το γεγονός λοιπόν αυτό δεν επέτρεψε τη σημαντική κατά τη γνώμη μας αυτή διαπίστωση, η οποία φέρνει τόσο κοντά, εκτός των άλλων, μια χώρα με ένα βασικό προϊόν της, το λάδι. Βεβαίως το *ελάδιον* ως υποκοριστικό του ελαιόδεντρου και του ελαιόκαρπου ανευρίσκεται κάποιες φορές στους αρχαίους συγγραφείς!. Πιθανότατα μόνο κατά

* Η εισήγηση αυτή δημοσιεύεται όπως ακριβώς διαβαστηκε στο συνέδριο της Καλαματας απο την κ. Ασπασία Λουβη, την οποία ευχαριστώ θερμα και για τον επιπλέον λογο οτι η ανακοινωση πολλα οφειλει στη δικη της παρακλητικη εμμονη. Συνεπως, η εισηγηση αυτη εχει ολα τα χαρακτηριστικα μιας διαλεξης ενος τεταρτου. Θελω να πιστευω οτι οι σημειωσεις φωτιζουν επαρκως τις ηθελημενες συντομευσεις και παραμυθιακες αποστροφες. Η παραμυθιακη γραφη της ανακοινωσης υπογραμμίζει αφενος τον υποθετικο χαρακτηρα της, καθως τελικα πουθενα δεν ανευρισκεται μια επαρκης μαρτυρια για τη συνδεση που υποψιαζομαστε, αποτελει αφετέρου την αφορμη για να παρατεθουν συγκεκριμενες πληροφοριες.

τους μετά τον 7ο αιώνα χρόνους το *ἐλάδιον* θα πρέπει να συνδυάζεται με το όνομα της ελληνικής χερσονήσου και μάλιστα ενός συγκεκριμένου χώρου (του στρατιωτικού θέματος της Ελλάδος) και να χρησιμοποιείται στην παρετυμολογία της Ελλάδος. Και γι' αυτήν τη σύγχυση ή το συσχετισμό έχουμε ευτυχώς τη φορά αυτή κάποια συγκεκριμένα στοιχεία που κάνουν το παραμύθι μας να λέει την αλήθεια και την ιστορική επιστήμη να θεωρεί ότι τη συλλαμβάνει (καλή η παραμυθία!) και την καταγράφει. Υπάρχουν ονόματα όπως *Ἑλλάδιος*, *Ἑλλαδικός*, *Ἑλαδᾶς*, που μας οδηγούν προς αυτήν την κατεύθυνση, καθώς στη χειρόγραφη παράδοση η ορθογραφία τα παραχωρεί στον ετυμολογικό χώρο πότε της Ελλάδος και πότε του ελαίου και ελαδιού. Όμως μόνο τελικά ο *Ἑλαδᾶς* του Πορφυρογέννητου και κάποιοι ακόμη *Ἑλαδικοί* (ή *Ἑλλαδικοί*) έγινε παραδεκτό ότι μπορεί να σημαίνουν λαδάς και να γράφονται με ένα λάμβδα². Ας σημειωθεί επίσης ότι στα συγγράμματα του επιτελείου του Πορφυρογέννητου σώζεται και το επώνυμο *Κρασαῶς*, μια από τις πρώτες αναμφισβήτητες μαρτυρίες του νέου ονόματος του οίνου, που σύμφωνα με όλες τις ενδείξεις ήδη από πολλά χρόνια πρέπει να λέγεται κρασί, αλλά στις σωζόμενες μαρτυρίες χαρίζεται μερικώς στην καταγωγή του, δηλαδή στην *κράσιν*³. Τα προσηγορικά λοιπόν βοηθούν, ως ένα βαθμό, στην ανίχνευση των νέων ονομάτων ορισμένων προϊόντων. Έτσι τα *Ἑλαδικός* και *Ἑλαδᾶς*, παρά τις ελλαδικές παρενοχλήσεις και ομοιότητες, σχετίζονται μάλλον με το *ἐλάδιον-ἐλάδιν*, το οποίο θα μας δώσει το νεοελληνικό λάδι. Όντως το *Ἑλαδᾶς* του Πορφυρογέννητου ηχεί συγγενικά και μπορεί να συγγέεται κάποια στιγμή με τους *Ἑλλαδικούς* των μέσων χρόνων, όπως ακριβώς και το επίθετο *Ἑλλαδικός* με το *ἐλαδικός* που στον ουδέτερο τύπο του το (ἐ)λαδικόν ή λαδικό σημαίνει το δοχείο ελαίου, αλλά και βεβαίως σε μεταγενέστερους θρύλους τον πρόστυχο και όποιον ασχολείται ή ανακατώνεται με το λάδι. Ο *Ελλαδικός*, λοιπόν (έτσι καλείται ο κάτοικος των κατωτικών μερών και βεβαίως του θέματος της Ελλάδος, στρατιωτικής διοίκησης που δημιουργείται κατά τους μέσους χρόνους)⁴, αλλά και κάθε τι το ελλαδικό θα μπορούσε να συγγέεται από το βυζαντινό και μεταβυζαντινό άνθρωπο, μιας κάποιας παρετυμολογίας βοηθούσης, με το (ἐ)λαδικό⁵. Η ίδια η χώρα, που στα χρόνια αυτά βρέθηκε στο έλεος των βαρβαρικών επιδρομών, θα μπορούσε επίσης με την ίδια λογική να εκλαμβάνεται και ως η χώρα του ελέους και του ελαίου. Στα αλφειογραφικά εξάλλου κείμενα *ἐλεος* και *ἐλαιον* συσχετίζονται και χρησιμοποιούνται με αφθονία⁶. Κατά τον ίδιο τρόπο το *ἐλαιον*, αλλά και ο οίνος, θα χρησιμοποιηθούν στα αποκαλυπτικά κείμενα της ίδιας εποχής για να συμβολίσουν την αφθονία, τη συνακόλουθη ύβρη αλλά και την επελθούσα ή επερχόμενη τιμωρία κάποιας «Ελαδίας» (*eladie*, *eladia*, *elada*, *eladanie*) και των «Ελαδίων» (*eladio*) από τις επιδρομές Σλάβων και Αράβων⁷. Όλα τελικά μας υποψιάζουν, καθώς λέξεις και σύμβολα συμμετέχουν σε ένα παίγνιο που μόλις μας επιτρέπει την αποκρυπτογράφηση και τη γνώση των κανόνων του. Αν τελικά το θέμα εξαντλείτο απλώς στην πέρα από κάθε αμφιβολία ομοιότητα των ονομάτων και στην ενδεχόμενη παρετυμολογική του διάσταση, θα αποτελούσε μια απλή, αλλά ενδιαφέρουσα υπόθεση και μόνο. Όμως ορισμένα ιστορικά στοιχεία και κάποιες φιλολογικές μαρτυρίες οδηγούν την υπόθεση αυτή σε πολύ πιο ενδιαφέρουσες διαπιστώσεις και συμπεράσματα θρυμματίζοντας το δήθεν αυθαίρετο και παραμυθιακό του εισαγωγικού μας πίθαραν. Τα στοιχεία

αυτά, αν και δεν ονομάζουν τα πράγματα και τις αντιλήψεις των Βυζαντινών, τις υπαινίσσονται ή και τις περιγράφουν. Έχουμε λοιπόν τη φωτογραφία χωρίς το όνομα ή μάλλον στην περίπτωση μας ακριβώς το αντίστροφο, τα ονόματα χωρίς την εικόνα.

Οι Κατωτικοί Ελλαδικοί και η χώρα τους (εδώ περιλαμβάνονται όλη η νότιος Ελλάς, οι Κυκλάδες νήσοι και η Πελοπόννησος)⁸ για να χρησιμοποιούνται σε μια τέτοια παρετυμολογική περιπέτεια θα έπρεπε να το επιτρέψει μια αγροοικονομική πραγματικότητα στηριγμένη, ως ένα βαθμό, στο ελάδιον και τα ελαδικά του παράγωγα. Πόσο αλήθεια ελαδικοί υπήρξαν οι Ελλαδικοί; Πόσο πράγματι ελαιόφθορος υπήρξε η Ελλάδα των Βυζαντινών; Δυστυχώς δεν διαθέτουμε πληροφορίες για τον ελλαδικό χώρο, ουσιαστικά για τέσσερις αιώνες, δηλαδή από τον 6ο ως το 10ο. Μόνον ο 10ος αιώνας καταγράφει σε μια πρώτη φάση το σκοτεινό αυτό παρελθόν, αλλά και τούτο γίνεται κατά τρόπο κρυπτικό και ελλειπτικό. Τούτο όμως ισχύει ακόμη και γι' αυτές της γενικής φύσεως πληροφορίες που αφορούν, παραδείγματος χάριν, τη γεωπονία, τη νομοθεσία και την τεχνολογία, και αποτελούν εν πολλοίς πληροφορίες του 6ου αιώνα, οι οποίες ανακυκλώνονται και επικαιροποιούνται. Είναι δύσκολο να συναγάγομε συγκεκριμένα συμπεράσματα για την καλλιέργεια της ελιάς στο Βυζάντιο του 10ου, όταν κείμενα, όπως π.χ. τα *Γεωπονικά*, αποτελούν μέρος της κωδικοποίησης των γνώσεων και των επιστημών των προϋμίων χρόνων και απλώς συμμετέχουν στο εγκυκλοπαιδικό(;) πρόγραμμα του 10ου αιώνα⁹. Κατά τον ίδιο τρόπο ποια πραγματολογική αξία μπορεί να έχουν αναφορές στο έλαιο και στους ελαιώνες, όταν πολλά κείμενα είναι υπόλογα στην αρχαιοελληνική ή βιβλική παράδοση και οι αναφορές αυτές αποτελούν κοινούς φιλολογικούς τόπους; Αν είχαν διασωθεί έγγραφα, όπως αυτό συμβαίνει για τα τέλη του 10ου αιώνα κ.ε., η εικόνα της μεσοβυζαντινής ελαιοκομίας θα ήταν σαφώς διαφορετική. Αναγκαζόμαστε λοιπόν για τους σκοτεινούς αυτούς χρόνους να αρκεστούμε στην παραμυθία της ταπεινής λυχνίας των αγιολογικών κειμένων ή των αρχαιολογικών ανασκαφών, η οποία αν και ελάχιστα μας φωτίζει, τουλάχιστον ιλαρύνει τη γνωστική μας σκοτία.

Σύμφωνα λοιπόν με τις πληροφορίες που μας παρέχει ο 10ος αιώνας, αλλά και με τη βοήθεια της αρχαιολογικής έρευνας, δύο είναι τα κύρια χαρακτηριστικά του μεσοβυζαντινού ανθρώπου ως προς τη σχέση του με το περιβάλλον και την καλλιέργεια. Ο μεσοβυζαντινός άνθρωπος διακρίνεται όσον αφορά αυτές τις αντιλήψεις, σε δυο κατηγορίες: στον άνθρωπο της Κωνσταντινουπόλεως και στον άνθρωπο της επαρχίας. Ουσιαστικά το Βυζάντιο διαθέτει μία μόνο πόλη, που γρήγορα γίνεται η Πόλη, όταν μάλιστα απ' τον 7ο αιώνα η αυτοκρατορία ακρωτηριάζεται. Σλάβοι και Άραβες επιδρομείς θα κολοβάσουν και θα συστειλουν τη ρωμαϊκή αρχή, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Πορφυρογέννητος¹⁰. Η Κωνσταντινούπολη και η μικρασιατική ή θρακική ενδοχώρα της αποτελούν το μόνο σωτήριο σημείο αναφοράς σε δύσκολες ώρες για τη συνέχεια της ρωμαϊκής αρχής. Πόλεις της Ελλάδος, της Αιγύπτου, της Συρίας και κατά το μέγιστο μέρος της Μικράς Ασίας χάνονται δια παντός ή εκβαρβαρώνονται. Η βυζαντινή Βιθυνία με τον πλούτο των ελαιώνων της θα προβληθεί σε στιγμές ευφορίας και ανάταξης ως η αντικατάσταση, η διάδοχος της Αθήνας ή και αυτής της Αιγύπτου, για να τονώσει το αίσθημα υπεροχής και πατριωτισμού του κωνσταντινουπολίτη

λογίου. Η ελλαδική Αττική ή η Αίγυπτος αποτελούν πλέον μυθολογικές αναφορές, καθώς η πραγματικότητα δεν προσφέρει παρά την εικόνα της ερήμωσης και της εκβαρβαρώσεως. «Ίδών την Ἑλλάδα ἐβαρβαρώθης» θα μας πει ο Γεωμέτρης, δηλαδή και μόνο που επισκέφθηκες την Ελλάδα έγινες βάρβαρος¹¹. Θα υμνήσει μάλιστα την Κωνσταντινούπολη και τη Νίκαια με τους πλούσιους ελαιώνες της αντιθετικά με την αγροικισθείσα Ελλάδα. Η Ελλάδα και οι κάτοικοί της οι Ελλαδικοί κατά την άποψη του δεν αντέχουν την όποια σύγκριση με το αγλάισμα της Ρωμανίας, την Κωνσταντινούπολη, και συντρίβονται μπροστά της. Είναι η επιγραμματική αποκορύφωση αυτών που αποκαλώ ελλ(λ)αδικά παραμύθια και τα οποία καλλιεργεί με έμφαση και υπεροψία ένας κωνσταντινουπολίτικος τοπικισμός στον ανταγωνισμό του με την οίηση της επαρχίας. Η υπερβολή βέβαια αυτή δεν πρέπει να απέχει και πολύ από τη θλιβερή επαρχιακή πραγματικότητα, η οποία διεκδικεί με τη σειρά της το λόγο και την εξουσία. Αλλά γι' αυτήν την στακτομπούτεια ιστορία των (ε)λαδάδων που μπαίνουν στο παλάτι, θα μιλήσομε λίγο αργότερα.

Ένα δεύτερο χαρακτηριστικό του μεσοβυζαντινού ανθρώπου της επαρχίας είναι ο εξαγροικισμός, ως ένα βαθμό αποτέλεσμα της ρωμαϊκής κολοβώσεως και των βαρβαρικών επιδρομών. Ο ακρωτηριασμός αυτός αναδεικνύει μεν την Κωνσταντινούπολη, αλλά απομακρύνει κατά τρόπο παράδοξο τον βυζαντινό άνθρωπο από τη ρεαλιστική αντίληψη του περιβάλλοντος χώρου. Η φύση αντιμετωπίζεται πλέον είτε ως κατάρα είτε ως ευλογία, που ο άνθρωπος δεν μπορεί να επιλέξει με ευκολία¹². Πιθανόν την ευχέρεια αυτή την έχει μόνο εν μέρει ο βυζαντινός λόγιος και μάλιστα της Κωνσταντινουπόλεως. Στην επαρχία τα πράγματα είναι άκρως καταθλιπτικά, σύμφωνα πάντα με τις μαρτυρίες των ανθρώπων της όποιας εξουσίας. Αυτοί είναι εξάλλου που συγγράφουν. Το άστυ έχει υποχωρήσει και παρατηρείται η συνεχής εισβολή του αγροτικού τοπίου στις παλιές ρωμαϊκές αστικές εγκαταστάσεις. Η αρχαιολογική έρευνα διαπιστώνει τη μετατροπή πολυτελών κτισμάτων των πόλεων και επαύλεων και την παράδοσή τους σε αγροτική χρήση. Πολυτελείς αίθουσες μετατρέπονται σε ελαιοτριβεία, τα ρωμαϊκά λουτρά σε αποθήκες ελαίου. Χαρακτηριστικότερο όλων είναι το παράδειγμα του λεγόμενου ελαιοτριβείου της Σαλαμίνας της Κύπρου. Ένα παλαιό αρχιτεκτονικό έχει μετατραπεί κατά τον 8ο αιώνα σε ελαιοτριβείο¹³. Και για να αναφερθούμε μόνο στην κατάσταση του πελοποννησιακού χώρου κατά την ίδια εποχή, παρόμοια αλλαγή διαπιστώνεται και εδώ, αν και δεν έχει ακόμη μελετηθεί επαρκώς. Για παράδειγμα στην Κόρινθο, την Τεγέα, το Άργος και την Πάτρα του 6ου και 7ου αιώνα έχουν επισημανθεί ελαιοτριβεία και ελαιοαποθήκες σε χώρους που προορίζονταν για αλλότρια χρήση κατά τους προηγούμενους αιώνες¹⁴. Έτσι και μόνο από την πλευρά που μας απασχολεί, την ελλαδική δηλαδή, αν εξετασθεί το ζήτημα της ελλαδικής εκβαρβαρώσεως, δικαιώνεται ο Γεωμέτρης που στα επιγράμματά του ομιλεί για τον αγροικισθέντα και εκβαρβαρωθέντα χώρο της Ελλάδος. Σίγουρα δεν είναι ο μόνος αγροικισθείς χώρος της αυτοκρατορίας. Το γεγονός όμως ότι το ένδοξο παρελθόν του συγκεκριμένου αυτού χώρου προσφέρεται για ρητορική αντίστιξη και σύγκριση με το θλιβερό παρόν καθιστά την επιλογή μονόδρομο. Τα ίδια ακριβώς αναφέρει πολύ πιο πριν με περισσή κακεντρέχεια και ο Πορφυρογέννητος. Καθώς όμως οι αγροικισθέντες Ελλαδικοί θα προσπαθήσουν

να αντιτάξουν τη δική τους μυθολογία στην κωνσταντινοπολίτικη υπεροψία θα καταστούν και οι ίδιοι υπερόπτες και αντικείμενο χλεύης για την έπαρση και το νεοπλουτισμό τους. Το λάδι και η ελιά θα χρησιμοποιηθούν ως τα κατ' εξοχήν στοιχεία σε μια αντιπαράθεση που δεν θα είχε τίποτε το παράξενο, αν δεν ίσχυαν οι ελαδικές συνδέσεις και προκαταλήψεις που αναφέραμε στην αρχή. Σ' αυτόν τον ανταγωνισμό που είχε ιδεολογικές και δυναστικές καταβολές, η Ελλάδα, το ελάδιον και η ελιά επιστρατεύονται για τη φιλολογική μάχη, της οποίας η έκβαση ποσώς μας ενδιαφέρει, καθώς αυτού του είδους τα ρητορικά γυμνάσματα και οι συγκρίσεις αποτελούν κοινούς φιλολογικούς τόπους ήδη από τους ελληνιστικούς χρόνους. Σημασία έχει ότι, αν η ανάγνωση που προτείνουμε ισχύει, οι συγκρίσεις αυτές κομίζουν μια άλλη διάσταση στην ελαιοκομική εικόνα της ελληνικής χερσονήσου και στον κωνσταντινουπολίτικο και ελλαδικό ανταγωνισμό. Κυρίαρχα πρόσωπα σ' αυτήν τη διαμάχη ο Νικήτας Μάγιστρος εκ Λαρίσης και ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος. Σε επικουρικούς ρόλους ο Ιωάννης ο Γεωμέτρης και διάφοροι Βίοι αγίων, προεξάρχοντας του Οσίου Νίκωνος. Τα κείμενα υπόσχονται αφθονία ελαίου, παραμυθίας, υπερβολών και κακοήθειας.

Ας ξεκινήσουμε από τον Πορφυρογέννητο, σεβόμενοι έστω την όψιμη ανάρρησή του στο θρόνο. Ως παραγκωνισμένος αυτοκράτορας έχει ιδιαίτερα προβλήματα με καθετί το αγροτικό και πολλοί του καταλογίζουν συμπλέγματα κατωτερότητας¹⁵. Ο ίδιος έχει επίγνωση των ελλείψεών του. Στα έργα του, ή έστω αυτά που συνετάχθησαν υπό την επίβλεψή του, αν εξαιρέσουμε τα *Γεωπονικά*, οι αναφορές στο λάδι και τους ελαιώνες είναι πενιχρές. Μαθαίνουμε όμως τα εξής ενδιαφέροντα, ότι στα χρόνια του δεσποτικών και *κάλλιστον έλαιον* θεωρείτο αυτό της Νίκαιας, το οποίο μάλιστα ο αυτοκράτορας έπαιρνε μαζί του κατά τις εκστρατείες¹⁶. Μας πληροφορεί επίσης ότι εστάλησαν 500 *άλειπτά*, δηλαδή φαλιάδια μυρελαίου, στο ρήγα της Ιταλίας και κατά πάσα πιθανότητα αυτή ήταν η μόνη επιτρεπόμενη εξαγωγή ελαίου(!), καθώς η νομοθεσία απαγόρευε(;) την εμπορία του εκτός της βυζαντινής επικράτειας¹⁷. Ως Κωνσταντίνος βασιλιάς με χαρά ανακοινώνει ότι οι κάτοικοι της Μάνης είναι τελείως υποταγμένοι και έχουν ως παραμυθία τους τις ελιές στην απρόσοδο και άνυδρη χώρα τους¹⁸. Ψωμί κι ελιά και Κωνσταντίνος βασιλιάς ήδη από το 10ο αιώνα! Πάντως ο Πορφυρογέννητος στο σύνολο των αποδιδόμενων σ' αυτόν συγγραμμάτων μνημονεύει μόνο τρεις περιοχές περίφημες για την ελαιοφορία τους. Τη νότια Πελοπόννησο, τη Βιθυνία και τη Δαλματία¹⁹. Η εικόνα δε που καταθέτει του ελλαδικού κόσμου και ιδιαίτερα της Πελοποννήσου είναι μεροληπτική και γεμάτη προκαταλήψεις και μυθοπλασίες²⁰. Σε μεγάλο βαθμό η εικόνα αυτή υπαγορεύεται από την προσωπική του πικρία εξαιτίας του παραγκωνισμού του από τον Λακαπηνό. Ο Πορφυρογέννητος από βρέφος ακόμη βίωσε με δυσάρεσκα την επιτροπία και επιβουλή των Ελαδάδων και Ελαδικών. Ο Ιωάννης Ελαδάς ήταν ένας από τους επιτρόπους του, ενώ ο Λακαπηνός είχε συνδέσει την τύχη του και έχει συνάψει οικογενειακούς δεσμούς με Ελλαδικούς²¹. Ένας απ' αυτούς είναι και ο Νικήτας Μάγιστρος κι ένας άλλος ο Ρεντάκιος Ελλαδικός, συγγενής του Μαγίστρου²². Αυτούς τους δύο προσπαθούν να αμαυρώσουν οι περί τον Πορφυρογέννητο και το επώνυμο Ελλαδικός πιθανόν τους βοηθεί στο εγχείρημά τους. Σ' αυτούς απευθύνονται τα αισχρά στιχουργήματα περί εσθλαβωμένης όψεως και αυτούς στοχεύουν οι αγροί-

κικές εκρήξεις των επιστολών του²³. Το επώνυμο μάλιστα Ελαδικός του Ρεντάκιου μας παραδίδεται με ένα λάμβδα και είναι ενδεχόμενη η ταύτιση του Νικήτα Μαγίστρου με κάποιον Νικήτα πρωτοσπαθάριο Ελαδικό, επίσης με ένα λάμβδα. Πολλές υποθέσεις έχουν γίνει για την καταγωγή και των δύο, τη δράση τους και τ' όνομά τους. Μια υπόθεση θεωρεί το επίθετο ελαδικός συγγενές του ελαδάς, δηλαδή δηλωτικό επαγγέλματος, έμπορο ή παραγωγό (ε)λαδιού. Η παραλλαγή με δύο λάμβδα και δασεία εκλαμβάνεται ως αριστοκρατική πλέον εκδοχή του επωνύμου ενός επαρχιώτη λαδέμπορου που κατώρθωσε να διεισδύσει στη βυζαντινή αυλή²⁴. Το πράγμα μοιάζει πιθανό, αν κρίνουμε από τη δράση και τις απόψεις του συγγενή του Ρεντάκιου, του Νικήτα Μαγίστρου. Ο Νικήτας, γεννημένος στη Λάρισα, δεν παραλείπει ποτέ στις επιστολές του να υπενθυμίζει την καταγωγή του που τη θέλει σπαρτιατική εκ πατρός και αθηναϊκή εκ μητρός. Όλη η αρχαιοελληνική μυθολογία επιστρατεύεται προς δόξαν και τιμή της καταγωγής του και υμνείται μια Ελλάδα που η μερίδα του Πορφυρογέννητου προσπαθεί να γελοιοποιήσει. Σε αντίθεση με τις συμπλεγματικές αναφορές για εκβαθβάρωση, από τις οποίες βρίθουν οι επιστολές του Πορφυρογέννητου, στις επιστολές του ο Μάγιστρος είναι εμφατικά υπερήφανος ως Ελαδικός (λέξη που βεβαίως δεν χρησιμοποιεί), σε σημείο μάλιστα υπερβολικό, όταν αναφέρει ότι γράφει σύντομες, λακωνικές επιστολές, επειδή είναι Λάκων και Τυνδαρεώνης²⁵. Η έκρηξη των Κωνσταντινουπολιτών μπροστά σε μια τέτοια επαρχιακή και συν τοις άλλοις «σκυθική», συνεπώς πλαστογραφημένη, υπεροψία είναι κατανοητή. Για τον γραμματικό Ευφήμιο, τον οποίο πολύ ευχαρίστως μνημονεύει ο Πορφυρογέννητος, αλλά και για τον Γεωμέτρη, οι Ελαδικοί του είδους του Μαγίστρου είναι αγροικισθέντες, εκβαθβαρωμένοι, εσθλαβωμένοι και στην καλύτερη περίπτωση, χωρίς βέβαια να μας το παραδίδουν οι ίδιοι, Ελαδάδες ή Ελαδικοί με ένα λάμβδα²⁶. Αυτή όμως η διαπιστωμένη προκατάληψη, πέρα από την πραγματικότητα που αντανακλά, μας επιτρέπει να αντιστρέψουμε την άποψη ότι η αριστοκρατική εκδοχή του ονόματος είναι έργο των ίδιων των νεόπλουτων Ελαδάδων και Ελαδικών. Γιατί να μην θεωρήσουμε ότι πρόκειται περισσότερο για «λαδιά» του κύκλου του Πορφυρογέννητου, ο οποίος τόσα καταμαρτυρεί στους Ελαδικούς του αντιπάλους, και συνεπώς το αρχικό επίθετο των εχθρών του θα πρέπει μάλλον να σχετιζόταν με την Ελλάδα κι όχι το ελάδιον; Έτσι ή αλλιώς, απ' όπου κι αν προέρχεται, το επώνυμο οδηγεί ταυτοχρόνως και στα δύο. Πάντως για τον Πορφυρογέννητο όσοι από τους Ελαδικούς είναι υποταγμένοι και υπάκουοι, όπως αυτοί της Μάνης, αρκούνται στις ελιές που τους παρέχει ως μόνη παραμυθία ο άνυδρος και απρόσοδος τόπος τους. Είναι εξ άλλου χαρακτηριστικό ότι, όταν κάποια στιγμή ο Μάγιστρος θα πείσει σε δυσμένεια και θα εκτοπισθεί για μια περίπου εικοσαετία κοντά στο Γρανικό ποταμό, η ανεκδοτολογία και η παραμυθία του ελαίου θα τον καταδιώκει. Στις επιστολές του μάλιστα, όπου θα συνεχίζει να καυχάται για την ελλαδική του προέλευση, για την Αθήνα της ελιάς και των σοφών, αυτών μάλιστα που αποκαλεί μωρούς ο Γεωμέτρης, έχομε την εξής αρχαιογνωστική βέβαια αναφορά, αλλά εκπληκτικά διαφωτιστική για το ελαδικό ζητούμενό μας. Ο μητροπολίτης Κυζίκου, πιθανόν ο Θεόδωρος, δηλαδή ο ίδιος που αλληλογραφεί με τον Πορφυρογέννητο, νομίζοντας ότι ο Μάγιστρος έχει αποσυρθεί σε μοναστήρι, του έστειλε κεριά και *άλειπτά*. Οργισμένος ο Νικήτας, αλλά και με διπλωματική αυτο-

συγκράτηση, θα του απαντήσει ότι δεν είναι καλόγερος και ίσως από αγάπη ο μητροπολίτης τον κατηγορεί για *Ἀττική εἰρεσιώνη*, κάτι που αντιστοιχεί στο γνωστό μας λαδικό, διακονιάρη, επαίτη²⁷. Ἄραγε τούτο σημαίνει ότι υπάρχουν και κάποιοι άλλοι που από κακία του προσάπτουν την (ε)λαδική προσωπυμία; Τέλος, ο Νικήτας ομολογεί ότι στο δύστηνο και ακοινώνητο χώρο της εξορίας του, αυτό που χρειάζεται είναι το λάδι που δεν παράγει η περιοχή²⁸. Ένας Ελ(λ)αδικός λοιπόν που κατηγορείται ως ειρεσιώνη-(ε)λαδικό εκλιπαρεί πολλαπλώς το έλαιον και το έλεος.

Μεταβαίνοντας τώρα σε μια πιο εμπράγματη παραμυθία διαπιστώνουμε με αφορμή την επιστολή του Μαγίστρου ότι οι επιστολές του 10ου αιώνα αναφέρονται στην έλλειψη λαδιού και στην ανυπαρξία ελαιοκαλλιέργειας στο μικρασιατικό χώρο²⁹. Αν κρίνει μάλιστα κανείς από τις κλοπές λαδιού που μας παραδίδουν διάφορα κείμενα, αλλά και η νομοθεσία, το λάδι περισσότερο από κάθε άλλο είδος διατροφής αποτελούσε πολύτιμον αγαθό σε ανεπάρκεια³⁰. Και για να περιοριστούμε και πάλι στα πελοποννησιακά πράγματα, μια τέτοια κλοπή μας αφηγείται λεπτομερώς ο βίος του Οσίου Νίκωνος, αν και πρόκειται για μεταγενέστερη εξιστόρηση θαύματος συγγραφέν πιθανώς το 12ο αιώνα. Την κλοπή του ελαίου κάνει από τη μονή του Οσίου Νίκωνος στη Σπάρτη υπηρέτης που έχει σταλεί από επίσημο και υψηλά ιστάμενο πρόσωπο και μας δίνεται με την ευκαιρία αυτή η περιγραφή του ελαιοτριβείου της μονής, όπου *«εἶωθεν ζατρύεσθαι τῶν ἐλαιῶν οἱ καρποὶ καὶ ὀργάνοις τισὶ καὶ λίθου βαρεὶ τὸ ἔλαιον ἐκπιέζεσθαι»*³¹. Η κλοπή του ελαίου αποτελούσε κάτι σύννητες σ' ὅλη τη βυζαντινὴ επικράτεια, ἀκόμη και στην ελαιοφόρο Ελλάδα και τη Σπάρτη του Μαγίστρου και του Ρεντάκιου, όπου το εἶδος υπήρχε σε ἐπάρκεια. Ἀκόμη κι αυτή η ακατοίκητη Σαλαμίνα, την οποία επισκέπτεται ο Νίκων, λες ως προάγγελος της ελαιοφόρου και αγχιτεμονούσης Ἀττικῆς, περιγράφεται ως χώρος εὐπορος ελαίου και προκαλεῖ το θαυμασμό των επισκεπτῶν *«θαυμαζόντων αὐτῶν... τῆς ἐλαίου εὐπορίας»*³². Ἔτσι λοιπόν, αν στο μικρασιατικό χώρο, εξαιρουμένης της Βιθυνίας και της Σμύρνης, το λάδι σπανίζει, στην Ελλάδα μάλλον *«βλύει ἔλαιον ὁ λίθος»*³³. Στον ἐπόμενο μάλιστα αἰώνα, ὁπότε οι μαρτυρίες για το λάδι πληθαίνουν. Ἄγγλος περιηγητὴς θα σημειώσει ότι δεν υπάρχει μέρος στον κόσμο που να παραγει τόσο λάδι ὅσο η νότια Πελοπόννησος³⁴. Αὐτὴν ἀκριβῶς την ἀφθονία του ελαίου τη συναντοῦμε στα θαύματα των ἀγιολογικῶν κειμένων, ἰδιαιτέρως αὐτῶν που ἀναφέρονται σε ἁγίους του ἐλλαδικοῦ χώρου. Εἶναι ἐνδιαφέρουσα μια παρατήρηση που βλέπει ἀντιθετικὰ το ἁγίασμα, το νερό δηλαδή, κύριο μέσο θαυματουργοῦ θεραπείας για την Κωνσταντινούπολη του 10ου αἰώνα, με το λάδι για την επαρχία και μάλιστα την Πελοπόννησο. Δίδονται δε ως παραδείγματα τα θαύματα του Λουκά του Στειριώτη, του Πέτρου, ἐπισκόπου Ἄργους και του Οσίου Νίκωνος. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα εἶναι αὐτὸ της δύστροπης κόρης ἀπὸ το Ἄργος που νεόπαντρη δεν ἤθελε να συννευρεθεῖ με τον ἄντρα της. Ἀφου ἐπὶ ἐπτὰ ἡμέρες της ἀλείφαν με λάδι ὁλοκληρὸ το κορμί, ηρέμησε και δέχτηκε τελικὰ να υποταχθεῖ στις ὁρέξεις του συζύγου της³⁵. Το ἴδιο κι ο Καλαματιανὸς δαιμονιζόμενος που κατὰπτε ποσότητα ελαίου και ἐξέμεσε το δαίμονα που τον ταλαιπωροῦσε³⁶.

Επιστρέφοντας ὁμως και πάλι στο Νικήτα τον Μαγίστρο και στην ἐλαδικὴ παραμυθολογία του 10ου αἰώνα, ἀξίζει να σημειωθεῖ ὅτι προστάτης Ἅγιος της

πατρίδας του της Λάρισσας και πιθανόν όλων των Ελαδικών (με ένα ή δύο λάμβδα) είναι ο Άγιος Αχιλλίος. Επίσκοπος Λαρίσης, θαυματούργησε κατά ένα μοναδικό τρόπο για την αγιολογία συμμετέχοντας, υποτίθεται, στην Σύνοδο της Νίκαιας, της μεγίστης των πόλεων της ελαιοφόρου Βιθυνίας. Σύμφωνα λοιπόν με το Βίο του, χρονολογούμενο στον 9ο αιώνα, ο Αχιλλίος κατατρόπωσε τους Αρειανούς στοιχηματίζοντας για την ορθότητα της ορθοδόξου πίστεως: «Ας αναβλύσει λάδι η πέτρα τούτη», πρόσταξε το λίθο «και αμέσως ρύακες ελαίου κρουνηδόν, ποταμηδόν, ριζηδόν του λίθου ανέβλυσαν κι όλη η περιοχή κατακλύσθηκε από την πηγή του ελαίου»³⁷. Η Νίκαια λοιπόν κατακλύζεται από το θαυματούργον έλαιον. Ο Αχιλλίος θα επιστρέψει στην επισκοπή του στη Λάρισσα, όπου θα αποθάνει και θα ταφεί. Το λείψάνό του θα ευρεθεί στα μέσα του 9ου αιώνα και η λατρεία του και οι περιπέτειες του λειψάνου του θα συνθεθούν άμεσα με την «*Ελλάδων χώρα*» κατά τη βυζαντινοβουλγαρική σύγκρουση στην περιοχή του θέματος της Ελλάδος³⁸. Ο Ελ(λ)αδικός λοιπόν αυτός μυροβλήτης άγιος που θαυματουργεί με τους ρύακες ελαίου στη Νίκαια της Βιθυνίας θα μπορούσε να αποτελέσει την ελλαδική απάντηση του Μάγιστρου στην κωνσταντινουπολίτικη υπεροψία που χρησιμοποιεί τη Νίκαια ως αντίβαρο της Αθήνας. Όμως ο Νικήτας προτιμά τις αρχαιοελληνικές αναφορές, τις μωρίες σύμφωνα με τους αντιπάλους του. Σε επιστολή του π.χ. στο συμπατριώτη του αρχιεπίσκοπο Θεσσαλονίκης η σύγκρουση αυτού ως Θετταλού με την Ασία των εχθρών του και τους «φαλμεραϊερικούς» αντιπάλους του περιγράφεται ως εκστρατεία κατά της Τροίας. «Όχι» λέει, «δέν παρήμασε η πόλη μας ουτε γέρασε η πατρίδα μας, αλλά πάντα φέρει τα κάλλιστα, όπως παλιά όταν ο Θετταλός Αχιλλέας μόνος του κατατρόπωσε όλη την Ασία στο Ίλιον»³⁹. Έτσι αντί του προσάτη της πατρίδας του Λαρίσης, του αγίου Αχιλλίου, προτιμά και μνημονεύει στις επιστολές του κατά κόρον τον Αχιλλέα, στο βασίλειο του οποίου ανήκε μια πόλη Ελλάς, που χάρισε το ονομα στη χώρα. Κόκκινη κλωστή δεμένη και η γοητεία των ομωνύμων ηρώων και αγίων μιας ίδιας περιοχής καθιστά τα πράγματα παραμυθιακά και επιστημονικώς(!) επικίνδυνα.

Ας επιστρέψουμε γι' αυτό στους Ελαδικούς μας που κατορθώνουν μάλιστα να συμπεθεριάσουν με τον αυτοκράτορα Λακαηνό και τη βουλγαρική αυλή. Οι αγροικισθέντες Ελ(λ)αδικοί λοιπόν και (ε)λαδάδες μας λίγο έλειψε να υπεξαιρέσουν την ίδια την πορφύρα προκαλώντας την μήνιν του Πορφυρογέννητου. Μετά μάλιστα το ξέσπασμα του τελευταίου θα ακολουθήσει αργότερα αυτό του Ιωάννη Γεωμέτρη που για διαφορετικούς πιθανόν λόγους θα προσπαθήσει με την ίδια σφοδρότητα να αναιρέσει την «ελληνική» μωρία και ελλαδική αυτή επιβουλή με τα δυσφημιστικά του για την Ελλάδα επιγράμματα. Σύμφωνα λοιπόν με τον Γεωμέτρη, όποιος απλώς και μόνο αντικρύζει επισκεπτόμενος την Ελλάδα γίνεται βάρβαρος και στους τρόπους και στη γλώσσα και αφήνει να εννοηθεί, αντίθετα με όσα λέει ο Μάγιστρος, ότι όσοι προέρχονται από την πάλαι ποτέ χώρα των σοφών είναι πλέον μωροί⁴⁰. Πιστεύει επίσης ότι, όσο κι αν καυχείται για το λάδι της η Αθήνα, σημασία έχει ότι η Κωνσταντινούπολη κρατεί τα σκήπτρα⁴¹. Τέλος της παραμυθίας μας και πριν σας πω καληνύκτα σβήνοντας τη βυζαντινή μου λυχνία για να ονειρευτώ κατωτικούς, ως τη Λιβύη, κάμπους με *έλαιοσταφύλους*⁴², θεωρώ χρήσιμο να κλείσω με τη μετάφραση επιγράμματος του Γεωμέτρη. Αφιερωμένο

στη Νίκαια αποτελεί την καλύτερη μαρτυρία της ελ(λ)αδικής διαμάχης του 10ου αιώνα και των λογοπαιγνίων, καθώς η Νίκαια νικά την Ελλάδα του ελαδίου⁴³.

*Τρεις είναι οι πόλεις της ελιάς
Νίκαια, Πραινεστός και του Ερεχθέως.
Όμως Αθήνα για τις ελιές σου μην καυχίεσαι
έχει κι η Νίκαια από αυτές κι ακόμη έχει αμπέλια,
λιβάδια, κήπους, δέντρα, ζώα και λίμνη.
Σε όλα νικά, όπως λέει και το όνομά της.*

ΠΡΟΣΩΠΟΓΡΑΦΙΚΟ ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Ἑλαδᾶς, Ἑλαδικός ἢ Ἑλλαδικός (10ος αἰώνας)

Ἵτι προεκομίσθη σημείωμα τοῦ κριτοῦ πελοποννήσου καὶ ἐλλάδος, καὶ εἶχεν ἢ ὑπογραφή ἢ τοῦ κριτοῦ πταῖσμα· τὸ γὰρ πρὸ τοῦ λάμβδα ε τῆς ἐλλάδος ἐψίλατο. καὶ ὁ ἀντίδικος ἐκ τούτου ἔλεγε κριθῆναι πλαστόν τὸ ὑπόμνημα. ἀλλ' ὁ μάγιστρος οὐκ ἐδέξατο εἰπὼν οὕτως· εἶγε πρὸς ἐτέροις ὄντος τοῦ δικάζοντος ἐν τῷ ὑπογράφειν λογισμοῖς τὸ ὀλίσθημα συμβέβηκεν, οὐδὲν ὑποστήσεται πρόκομιμα ὁ τοῦτο προκομίζων, δυνάμενος ἐτέρωθεν δεικνύειν τοῦτο ἀληθές· νους γὰρ ὀρθᾶ καὶ νοῦς ἀκούει.
(Πεῖρα, 64.6, Ζέπος, *Jus IV*)

On ne trouverait pas Ἑλάς pour Ἑλλάς avec une telle fréquence.
(Westerink, ὁ.π., σ. 25)

I Ἑλαδᾶς (Ἑλλαδᾶς)

1. Ἰωάννης Μάγιστρος (πατρικίος) Ἑλαδᾶς (τέλη 9ου-αρχές 10ου αἰώνα)

α) «Ἰστέον, ὅτι καὶ πάλιν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ φιλοχρίστου καὶ ἀειμνήστου Λέοντος ἐγένετο ἀπὸ τῶν τῆς δύσεως θεμάτων λογαρίου ἀπαίτησις διὰ τοῦ μαγίστρου Ἰωάννου τοῦ Ἑλαδᾶ, τῷ τότε πατρικίου αὐτοῦ ὄντος», Κ. Πορφυρογέννητου, *Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανόν* (ἐκδ. Gy. Moravcsik, R.J.H. Jenkins, 1967), 51.196-198, σ. 256.

β) «Ἀλέξανδρος δέ... ἐτελεύτησεν... ἐπιτρόπους καταλιπὼν Νικόλαον πατριάρχην καὶ Στέφανον μάγιστρον καὶ Ἰωάννην μάγιστρον τὸν Ἑλαδᾶν καὶ Ἰωάννην ῥαίκτωρα καὶ Εὐθύμιον καὶ τὸν Βασιλίτζην καὶ τὸν Γαβριηλόπουλον, τὴν βασιλείαν τῷ υἱῷ Λέοντος Κωνσταντίνῳ παραδούς», (Συν. Θεοφ., 380.12-20. Σκυλίτζης), 196.15.

«λαβόμενος οὖν τῆς τοῦ παλατίου ἐξουσίας ὁ πατριάρχης Νικόλαος, ὥστε καὶ αὐτός ἐπίτροπος ὢν σὺν τῷ μαγίστρῳ Στεφάνῳ καὶ τῷ Ἑλαδᾶ Ἰωάννη μαγίστρῳ καὶ αὐτῷ, τὴν τοῦ κοινοῦ πρόνοιαν ἐποιεῖτο...», Συν. Θεοφ., 381.9-12.

«ὁ οὖν μάγιστρος Ἰωάννης ὁ Ἑλαδᾶς ἐκλογὴν τῶν τε τῆς ἐταιρείας καὶ τῶν

ἐλατῶν ποιησάμενος μεθ' ὄπλων τούτους ἀπέστειλεν κατά τοῦ Δουκός», Συν. Θεοφ., 383.4-6 (Σκυλίτζης, 198.64, μόνο στον κώδ. E, Ἑλλαδᾶς).

«Τοῦ βασιλέως οὖν Κωνσταντίνου ἅτε παιδός ὄντος καί τήν ἰδίαν μητέρα ἐπιζητοῦντος (ἤδη γάρ ταύτην κατήγαγεν Ἀλέξανδρος ὁ βασιλεύς) ἀναβιβάζουσιν αὐτήν πάλιν... καί τῇ βουλῇ Ἰωάννου τοῦ Ἑλαδᾶ καταβιβάζουσι τοὺς οἰκείους τοῦ Ἀλεξάνδρου βασιλέως, Ἰωάννην τόν ῥαϊκτωρα καί τόν λεγόμενον Γαβριλόπουλον καί Βασιλίτζην καί τοὺς λοιπούς. προχειρίζεται δέ ἡ Αὐγούστα Δομνίκον ἑταιρειάρχην. μάγιστρος δέ ὁ Ἑλλαδᾶ νόσω προσπεσών καί ἀπαγορευθεὶς παρά τῶν ἰατρῶν, κατελθὼν ἐκ τοῦ παλατίου καί ἐν ταῖς Βλαχέρναις παραγενόμενος, ὑπὸ τῆς νόσου βαρυνθεὶς τελευτᾷ», Συν. Θεοφ., 386.1-13 (Σκυλίτζης, 201.35-41, μόνο στον κώδ. E καί μόνο στη δευτέρα αναφορά, Ἑλλαδᾶς).

γ) «τῇ ἐπαύριον δέ παρά τοῦ βασιλεύοντος προσκληθεὶς ἤδη τὰ τελευταῖα πνέοντος (= Ἀλεξάνδρου) τήν τῆς βασιλείας ἐπιτροπείαν ἀναδέχεται σὺν ἑτέροις δυοσὶ μαγίστροις, Στεφάνῳ τε καί Ἰωάννῃ τῷ κατ' ἐπίκλην Ἑλαδᾶ, σὺν τῷ ῥαϊκτωρι Ἰωάννῃ καί Εὐθυμίῳ», Βίος Εὐθυμίου Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως (ἐκδ. Patricia Karlin-Hayter, Βρυξέλλες 1970, σ. 131.6-9 καί σχόλια σ. 228-229).

Σημείωση: Δεν παραθέτουμε τα σχετικά αποσπάσματα ἄλλων ἢ μεταγενέστερων χρονολογῶν στο βαθμὸ που δεν παρουσιάζουν διαφορῆς.

II Ἑλαδικός

1. Κωνσταντῖνος Ἑλαδικός πατριάρχης καί μοναχός, βλ. καί Ἑλλαδικός (αρχές 10ου αἰώνα)

α) «Νικήτας δέ ἀσηκροῆτις, ὁ μετὰ ταῦτα πρωτονοτάριος γεγονώς, τήν Κωνσταντίνου (= Δούκα) ἄφιξιν τῷ πατρικίῳ Κωνσταντίνῳ καί μοναχῷ τῷ Ἑλαδικῷ κατεμήνυσεν», Συν. Θεοφ., 382.12-15 (Σκυλίτζης, 198.49-50, μόνο κώδ. ACE Ἑλλαδικῷ).

«Κωνσταντῖνον δέ τόν Ἑλαδικόν βουνεύροις τύψαντες ῥάκη τε περιβαλόντες καί ὄνῳ καθίσαντες διὰ μέσης τῆς πόλεως ἐθριάμβευσαν, καί ἐν τῇ τοῦ Δαλμάτου ἀπαγαγόντες μονῇ ἐγκατάκλειστον τῇ καταδίκη πεποιήκασιν», Συν. Θεοφ., 384.8-11 (Σκυλίτζης, 199.90, μόνο AV Ἑλλαδικόν, Συν. Θεοφ., κώδ. V).

β) «Νικήτας δέ ἀσηκροῆτις, ὁ μετὰ ταῦτα πρωτονοτάριος γεγονώς, τήν Κωνσταντίνου (= Δούκα) ἄφιξιν τῷ πατρικίῳ Κωνσταντίνῳ καί μοναχῷ τῷ Ἑλαδικῷ κατεμήνυσεν», Συν. Γεωργίου Μοναχοῦ, 875.6-9 (Ψευδο-Συμεών, 719.3-6, Κεδρηνός II, 279.10-13).

«Κωνσταντῖνον δέ τόν Ἑλαδικόν βουνεύροις τύψαντες, ῥάκη τε περιβαλόντες καί ὄνῳ ἐπικαθίσαντες, διὰ μέσης τῆς πόλεως ἐθριάμβευσαν, καί ἐν τῇ τοῦ Δαλμάτου ἀπαγαγόντες μονῇ ἐγκατάκλειστον τῇ λεγομένη Καταδίκη πεποιήκασιν», Συν. Γεωργίου Μοναχοῦ, 876.16-19, ὁμως στο ἀντίστοιχο σημεῖο Ψευδο-Συμεών 720.20-22 βλ. Ἑλλαδικός. Καί «Θεοδόσιος Μελιτ.» στα LG «Κωνσταντῖνον Ἑλλαδικόν», σ. 203. Κεδρηνός II, 281.8-11.

γ) «Νικήτας δέ ἀσηκροῆτις, ὁ μετὰ ταῦτα πρωτονοτάριος γεγονώς, τήν Κωνσταντίνου ἄφιξιν τῷ πατρικίῳ Κωνσταντίνῳ τῷ Ἑλαδικῷ κατεμήνυσεν», Λέων Γραμματικός, 289.8-11, ὁμως ἀκολούθως Ἑλλαδικόν, 290.18, βλ. Ἑλλαδικός.

2. Νικήτας πρωτοσπαθάριος ὁ Ἑλαδικός, βλ. και Ἑλλαδικός (αρχές 10ου αιώνα)

α) «μετ' οὐ πολὺ ἀπεστάλη (= στον Συμεών Βουλγάρων) Βασίλειος πατριίκιος καί κανίκλης καί Νικήτας πρωτοσπαθάριος ὁ Ἑλαδικός παρὰ Ζωῆς μετὰ δώρων πολλῶν καί ἀντεπαρέλαβεν πάλιν αὐτήν (= Ἀδριανούπολη)», Συν. Θεοφ., 388.1-4 («Θεοδόσιος Μελιτ.», σ. 206 στα LG Ἑλλαδικός).

β) «μέτ' οὐ πολὺ ἀπεστάλη Βασίλειος πατριίκιος καί κανίκλειος καί Νικήτας πρωτοσπαθάριος Ἑλαδικός παρὰ Ζωῆς μετὰ δώρων πολλῶν καί ἀντιπαρέλαβεν αὐτήν πάλιν», Συν. Γεωργίου Μοναχοῦ, 880.6-9.

3. Βλάσιος ὁ Ἑλαδικός (982)

«Σιγνων Βλασιου του *Ελαδικου*», *Actes d'Iviron I, Archives de l'Athos XIV*, 4.10, σ. 125.

4. Βασίλειος ὁ Ἑλαδικός (αρχές 11ου αιώνα, 1001-1117)

1001

«Βασιλιος ω του *Ελαδ(ικοῦ)* παρόν (καί) μαρτ(υρῶν) υπεγραψά υκια χειρι+», *Actes d'Iviron I, Archives de l'Athos XIV*, 12.35 και notes σ. 177.

1007

«+Βασιλιο(ς) αποδρογαριο(ς) ω του *Ελαδ(ικοῦ)* παρο(ν) (καί) μ(α)ρτ(υρῶν) υπ(έ)γραψα ηδιοχρηος+ ... +Δημήτριος(ς) Γαλικης παρών (καί) μ(α)ρτ(υρῶν) υπ(έ)γραψα, τόν μαίν στ(αυ)ρω<ν> ηδιοχ(είρωσ), το δαι ηφος δια χιρὸς [Βασιλείου τοῦ] *Ελαδ(ικοῦ)*», *Actes d'Iviron I, Archives de l'Athos XIV*, 13.36. και 41, σ. 182.

1008

«+Βασιλιο(ς) αποδρογαριο(ς) ω *Ελαδ(ικός)* ακηκο(ς) τās φωνάς τās προγεγράμινάς υκια χηρι υπ(έ)γραψα», *Actes d'Iviron I, Archives de l'Athos XIV*, 15.51, σ. 189. Ο Dölger, *Shatzkammer*, ἀρ. 109.52, δίδει ὡ *Ελαδ(ας)*.

1010

«+Βασιλιο(ς) ω *Ελαδ(ικός)* παρών (καί) μαρτ(υρῶν) υπ(έ)γραψα ηδιωχ(εί)ρ(ως)», *Actes d'Iviron I, Archives de l'Athos XIV*, 16.53, σ. 192.

1014

«+Βασίλειο(ς) αποδρογαριο(ς) ω *Ελαδ(ικός)* επι τει παρουσί δωραιά παρο(ν) (καί) μαρτ(υρῶν) υπέγραψ(α) ηδιοχρηος+, *Actes de Lavra I, Archives de l'Athos V*, 18.60, σ. 151.

1017

«+Βασίλιο(ς) αποδρογαριο(ς) ω *Ελαδ(ικός)* παρων (καί) μαρτ(υρῶν) υπ(έ)γραψ(α) ειδιοχιρος +, *Actes de Lavra I, Archives de l'Athos V*, 22, 30 και notes σ. 166-167.

«+Βασιλιο(ς) αποδρογαριο(ς) ω *Ελαδικός* παρο(ν) (καί) μαρτ(υρῶν) υπ(έ)γραψα ειδιοχιρος +, *Actes d'Iviron I, Archives de l'Athos XIV*, 23.33, σ. 227.

III Ἑλλαδικός

1. Νικήτας (πρωτοσπαθάριος) Ἑλλαδικός ἢ Ἑλλαδικός (αρχές 10ου αιώνα)

α) «μετ' ὀλίγον δέ ἀπεστάλη παρὰ τῆς αὐγούστης Βασίλειος πατριίκιος ὁ ἐπί

τοῦ κανικλείου καὶ Νικήτας ὁ Ἑλλαδικός, καὶ χρυσίω καὶ χρήμασι πλείστοις πάλιν αὐτήν (= Ἀδριανούπολιν) ἀνεκτήσαντο», Σκυλίτζης, 202. 64-66, ὁμως κώδ. BMN Ἑλαδικός.

β) «μετ' οὐ πολὺ δέ ἀπεστάλησαν Βασίλειος πατριίκιος καὶ κανίκλης καὶ Νικήτας πρωτοσπαθάριος ὁ Ἑλλαδικός παρὰ Ζωῆς μετὰ δώρων πολλῶν καὶ ἀντιπαρέλαβεν πάλιν αὐτήν», Λέων Γραμματικός, 293.21-294.3, «Θεοδόσιος Μελιτ.» στα LG Ἑλλαδικός, σ. 206.

γ) «ἐτυπτήθη οὖν Νικήτας ὁ Ἑλλαδικός ὁ πρωτοβεστιάριος αὐτοῦ (= Λέοντος), ὅς γέγονε παπίας ἐπὶ Ῥωμανοῦ βασιλέως», Συν. Γεωργίου Μοναχοῦ, 846. 18-19.

δ) «ἐτύφθη οὖν Νικήτας ὁ πρωτοβεστιάριος αὐτοῦ, ὅς γέγονεν παπίας ἐπὶ Ῥωμανοῦ βασιλέως», Λέων Γραμματικός, 260.10-11. Βλ. καὶ Westerink, ὁ.π., σ. 24-5.

2. Κωνσταντῖνος Ἑλλαδικός πατριίκιος καὶ μοναχός, βλ. καὶ Ἑλαδικός (αρχές 10ου αἰ.).

α) «Κωνσταντῖνον δέ τὸν Ἑλλαδικὸν βουνεύροις τύψαντες μετὰ ῥάσου καὶ ὄνου ἐθριάμβευσαν, καὶ ἐν τῇ τῶν Δαλμάτων καταδίκη ἐγκλειστον πεποιήκασιν», Ψευδο-Συμεών, 720.20-21, ἀλλὰ βλέπε καὶ Ἑλαδικός.

β) «Κωνσταντῖνον δέ τὸν Ἑλλαδικὸν βουνεύροις τύψαντες ῥάκη τε περιβαλόντες καὶ ὄνω ἐπικαθίσαντες διὰ μέσης τῆς πόλεως ἐθριάμβευσαν, καὶ ἐν τῇ τοῦ Δαλμάτου ἀπαγαγόντες μονῆ ἐγκατακλείστους, τῇ λεγομένη Καταδίκη, πεποιήκασιν». Λέων Γραμματικός, 290.18-22, βλέπε καὶ Ἑλαδικός, «Θεοδόσιος Μελιτ.» στα LG Κωνσταντῖνον Ἑλλαδικόν, σ. 203.

3. Ρεντάκιος Ἑλλαδικός ἢ Ρεντάκης ὁ Ἑλλαδικός ἢ Ρεντάκιος ἐν Ἑλλάδι (αρχές 10ου αἰώνα).

α) «Ἐγένετο τις Ρεντάκιος Ἑλλαδικός, συγγενῆς ὄν Νικήτα πατριίκιου, ἀπαίδευτος δέ καὶ πατραλοίας», Συν. Θεοφ., 399. 12-13.

β) «Ρεντάκης ὁ Ἑλλαδικός πατραλοίας γενόμενος», Ψευδο-Συμεών, 732.5.

γ) «Ἐγένετο δέ τις Ρεντάκιος ἐν Ἑλλάδι, συγγενῆς ὄν Νικήτα πατριίκιου, ἀπαίδευτος τε καὶ πατραλοίας», Συν. Γεωργίου Μοναχοῦ, 891. 17.

δ) «Περὶ Ρεντακίου Ἑλλαδικοῦ, Γεώργιος Μοναχός, Vat. gr. 153, βλ. Westerink, ὁ.π., σ. 25 σημ. 4.

Σημειώσεις

1. Ὅλα τα ετυμολογικά που ἀναφέρω, ἐκτός βεβαίως ἀπὸ τὴν υποθεσὴ τῆς σύνδεσης τοῦ (ε)λαδι-οῦ με τὴν Ἑλλάδα, εὐρίσκονται στα διάφορα λεξικά. Δὲν γνωρίζω νὰ ὑπάρχει κάποια εἰδικὴ ετυμολογικὴ μελέτη. Τόσο ὁ Ἀνδριώτης, ὅσο καὶ ὁ Κριαρᾶς, ἀλλὰ καὶ ἄλλοι, στα λεξικά τους ἀναφέρονται στο μεσαιωνικὸ ἐλάδιν<ἐλάδιον<ἐλάα<ἐλαία καὶ παραπέμπουν στον Α.Α. Παπαδοπούλου, *Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Ποντικῆς Διαλέκτου*, τ. 1, Ἀθήνα 1958, ὅπου ἐλαδάς = λαδάς, ἐλαδέα = ὀσμή καὶ κηλίδα λαδιού, λαδία, ἐλάδεμαν. ἐλαδεῦω = ἐκπίεση καὶ ἐκπιέζω λάδι, ἐλαδερόν = δοχεῖο λαδιού, καὶ τὰ ἐλάδιν, ἐλαδοπον, ἐλαδώνω. Βλ. καὶ τὸ λεξιλογεῖο τῶν νεότερων Πελοποννησίων, τῶν ἐγκατεστημένων στην ἐυρύτερη περιοχὴ τῆς Βιθυνίας ἐπὶ τουρκοκρατίας, ἐννοοῦμε τοὺς Τσάκωνες, Θ.Π. Κωστάκη, *Λεξικὸν τῆς Τσακωνικῆς Διαλέκτου*, τ. 2, Ἀθήνα 1986, ὅπου τὸ ἐλάδι δίνει τοὺς ἐξῆς τύπους: ἀλάδι, ἀλάι, ἀάδι, ἀλάθι, ἀβάθ', αουάδι, αουάθι καὶ πιθανόν τὸ (ἐ)λαδώνω>ααδώνω, αούκου. Ἀπὸ τὴν παλαι-

στερες μαρτυρίες προχειρα παραθετω Πτωχοπροδρομος 12ος(,) «οὐ θέλει ἐλαδιν και κεριν και προσφορα και νάμα», εκδ Eideneier, Κολονια 1991, II 42-46 και 53, 59, IV 596 (PVK), σε χφ δηλαδή του 14ου και 15ου αιωνα Εγγραφον του 1270 1274 «και υπερπυρον α χαρην ελαδιου». *Actes de Xeropotamou*, 9, A 50, σ 81, και 15ος αιωνας απο ονειροκριτικο «ελαιας καρπος, καλον, ἐλαδι, θλιψεις», και απο σολωμονικη «ἐπαρον ελαδι καλον», A Delatte, *Anecdota Atheniensia*, τ 1, Λιεγη-Παρισι 1927, σ 577

2 Όλα σχεδον τα λεξικα (Liddel-Scott, Sophocles, Κριαρας κ λπ) αναφερονται στο Ελαδάς του Κωνσταντινου Πορφυρογεννητου, *Προς τον Ιδιον υιον Ρωμανον* (βλ εκδ Gy Moravcsik R J H Jenkins, 1967), 51 198, σ 256 «Ίστεον, οτι και παλιν ἐπι τοῦ αυτοῦ φιλοχριστου και αιμηνιστου Λεοντος εγενετο απο τῶν τῆς δυσσεως θεματων λογαριου απαιτησις δια τοῦ μαγιστρου τοῦ Ελαδά, τῷ τοτε πατρικιου αυτοῦ οντος Ίστεον, οτι και παλιν ἐπι Ρωμανοῦ δεσποτου, βουληθεντος ταξειδεῦσαι τους Πελοποννησιαιους εν Λαγουβαρδια, τοῦ πρωτοσπαθαριου Ἰωαννου τοῦ Πρωτευοντος ἐν Πελοποννησω τοτε στρατηγούντος, ηρετισαντο οι αῦτοι Πελοποννησαῖοι μη ταξειδεῦσαι, », ο π , σ 256 Για την πρωτη αυτη αναφορα του νεοελληνικου (ε)λαδα (βλ και στην παραπανω σημ το πονιατικο ελαδάς) χρηναμε σκοπιμο την αναπαραγωγη ολου του αποσπασματος, αλλα και για τον επι πλεον λογο οτι ετσι καταδεικνυεται το δυσικο, ελλαδικο, πελοποννησιακο context της μνειας Ο συγκεκριμενος Ελαδάς σχετιζεται ουτως η αλλως με την απαιτηση του λογαριου των θεματων της δυσσεως, συνεπως ουδεν το περιεργον Ομως χρησημο ειναι για οσα θα εκθεσομε παρακατω να συγκρατησομε τη σχεση αυτη του Ἐλαδά με τα δυτικα θεματα και την γειτνιαση του, ως προς τα κεφαλαια και το ιδιο το κειμενο, με ελλαδικα και πελοποννησιακα πραγματα Ποσο αληθεια το ονομα Ἐλαδάς και η δραστηριοτητα του στον ελλαδικο χωρο σχετιζονται η υποβαλλουν την Ελλαδα και τους Ελλαδικους, Στους επομενους αιωνες 13ο και 14ο το επωνυμο συνανταται και σχετιζεται με α) τη Σμυρνη και την Πρινη και μαλιστα με τον Κωνσταντινον Ρεντακη, *Λεων Ἐλλαδάς* (1259) β) τη Λημνο, Ἐλαδάς Ἰωαννης (1304), γ) την Πελοποννησο, Ἐλαδαδες (1324), *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit*, αφ 5 987, 5 988

3 Συνεχεια Θεοφ (CSHB), σ 198 17-18 Βλ και Hans Eideneier 'Sogenannte christliche Tabu worter im Griechischen», *Miscellanea Byzantina Monacensia* 5(1966), και του ιδιου «Zu κρασιν», *Ελληνικα* 23(1970) σ 118-121 και κριτικη Θαβωρη, *Ελληνικα* 22(1969), σ 258 267 και *Δωδωνη* 1(1972), σ 205 214

4 P Charanis "The Term Helladiko in Byzantine Texts of the Sixth, Seventh and Eighth Centuries", *ΕΕΒΣ* 23(1953) σ 613 630 (= *Studies on the Demography of the Byzantine Empire*, Variorum Reprints, Λονδινο 1972, XVII) Του ιδιου, "Hellas in the Greek Sources of the Sixth and Eighth Centuries" (= *Studies on the Demography of the Byzantine Empire*, Variorum Reprints, Λονδινο 1972, XVIII) Βλ επισης σχολια και βιβλιογραφια στο Κ Πορφυρογεννητου, *Περι Θεματων* (εκδ A Pertusi), σ 89, 170-172 Επισης J Koder, F Hild, *Hellas und Thessalia, Tabula Imperii Byzantini*, Βιεννη 1976, σ 38-40 Στις μελετες αυτες, εκτος των αλλων, γινεται κριτικη στις παλαιότερες αποψεις των Vasiliev, Finlay, Bury για υποτιμητικη χρηση απο τους Βυζαντινους του επιθετου Ἐλλαδικος Η ελαδικη μας αναγνωση μπορει να τις επαναφερει απο αλλο δρομο,

5 Ν Π Ανδριωτης, *Ετυμολογικο Λεξικο της Κοινης Νεοελληνικης*, Θεσσαλονικη³ 1983, σ 180 Ας συγγρατησομε απο τις μελετες της σημειωσης 4 (βλ π χ Koder- Hild, ο π , σ 207, 256 και 261-262) τις αναφορες στο Σπερχαιο, ο οποιος ειναι γνωστος αλλεως ως ελλαδικος ποταμος, στις δε δυτικες πηγες ως *Elade, Allade, Lada, Lade*, τυποι που συγγενευουν με τα αντιστοιχα διαλεκτικα ελαδι, αλαδι, λαδι και μου θυμιζουν την ετυμολογια που ακουσα στην Ηλεια για τον ποταμο Λαδωνα Για τις νεοτερες παραδοσεις, οπου το λαδικο χρησημοποιεεται ως ονομα πονηρων, πολυπραγμωνων και μαστροπων, Φ Κουκουλες, *Βυζαντινῶν βιος και πολιτισμος* τ 5, Παραρτημα, Η νεα ελληνικη γλωσσα και τα βυζαντινα και μεταβυζαντινα εθιμα, Αθηνα 1952, σ 54

6 «υγιωθεις το σώμα εν τῷ ελαιω, την δε ψυχην προσευχῇ ελεηθεις». V Laurent, *La vita retractata et les miracles posthumes de Saint Pierre d' Atroa*, Subsidia Hagiographica 31, Βρυξελλες 1958, σ 139 27-29 Επισης «εγγυῶμαι σοι τῷ Εὐστρατιω παρεχοντι γαρ σοι το γε προς την χρειαν τοῦ οικου ελαιον, παρεξει σοι και ο Μεγας τον εκ Θεοῦ ἔλεον», Συμειων Μεταφραστου, Βιος οσιου Σαμψων, *PG* 115, στλ 301, βλ και A Kazhdan, "The Image of the Medical Doctor in Byzantine Literature of the Tenth to Twelfth Centuries", *DOP* (1984), σ 46 Στον Βιο μαλιστα του Αγιου Ιωαννου του Ελεημονος, ο οσιος εξιστορει ενα ονειρο που ειδε στην Κυπρο, οπου «μῆας τῶν νυκτῶν, κορη τις ὄναρ επιφαινεται καλλος οἶον ἔξαισιον και απορῶρητον, ἔσταλτο δε λαμπρῶς, και τῷ ἔξ ελαιῶν

στεφανω την κεφαλήν ἔστεπτο· ἐγὼ δὲ τὴν ἐλεημοσύνην αὐτὴν ἔκρινον εἶναι», Συμεων Μεταφραστοῦ, *PG* 114, στλ 905 Βλ και Η Αντωνοπουλος, 'Misericorde, olivier agents et attributs', *Byzantion* 51(1981), σ 345-385 Τελος, «το ἔλαιον τοῖς δεομενοις ουτως εις ἔλεον εδοθη», Συμεων Μεταφραστοῦ, Βιος οσιου Ιωαννικιου, *PG* 116, στλ 80

7 Στο συριακο πρωτοτυπο της Αποκαλυψης του Ψευδο-Μεθοδιου (7ος αιωνας) οι αναφορες στην *eladie, eladia elada, eladanie* και *eladio* προκαλουν ορισμενα προβληματα και ο Alexander υποθετει οτι ιωως αρχικα αναφερονταν στα Αδανα (el adanie) Το γεγονος ομως οτι στην ελληνικη μεταφραση (7ος 8ος αιωνας) υπαρχουν παρανοησεις, αλλαγες και ελλαδικες προσαρμογες που δημιουργησαν μια τεραστια παραδοση, τον οδηγει στο συμπερασμα οτι προκειται για early copyists' mistakes in the Syriac tradition, λαθη απολυτως αποκαλυπτικα για την ελαδικη μας ερευνα Ο ιδιος στην αγγλικη μεταφραση του συριακου κειμενου δινει και τις δυο εκδοχες Greece και Adana, P Alexander, *The Byzantine Apocalyptic Tradition*, Berkley- Los-Angeles 1985, σ 34-36 Βλ και το ελληνικο κειμενο εκδ Α Lolos, *Die Apokalypse des Ps -Methodios*, Meisenheim am Glan 1976 Βλ επισης το παρακατω αρθρο, που δεν χρησιμοποιει ομως το βιβλιο του Alexander, Vasilka Tapkova- Zaimova, "Problemes de terminologie etatique et ethnique chez le Pseudo-Methodius de Patara", *Etudes balkaniques* 3-4 (1992), σ 111-116 Για τις αναφορες στο ἔλαιον Αποκαλυψις Δανιηλ, «Οἴκοι στησονται και ἐν νησοις και πληθυνθησεται ὁ σῖτος και ὁ οἶνος και τὸ ἔλαιον», «και γενησεται ευφορια σιτου και οἶνου και ελαιου οια οὐ γεγονεν απο καταβολῆς κοσμου και ὁ κοκκος τοῦ ελαιου ἔσται ὀλοκληρος ὕλην μη κεκτημενος ὄλος και οὐ μη εὐρεθῆ ἐν ὄλω τῷ κοσμῳ εἰ μη μια ημιχοινικον σιτου και εἰ μη σταμνον οἶνου και ελαιου ἄλλος δε καρπος οὐχ εὐρεθησεται τοτε γενησεται λοιμος ἰσχυρος και οἱ ἐν τῇ στερεᾷ γῆ φευγονται ἐν ταῖς νησοις και οἱ ἐν ταῖς νησοις ἐν τῇ στερεᾷ », εκδ Κ Berger, *Die Griechische Daniel-Diegesis*, Lieden 1976, σ 14 17-18 και σ 16 29 κ ε και 7-8 Στην Αποκαλυψη του Ανδρεα του Σαλου, πιθανον του 10ου αιωνα, που στηριζεται σε αποκαλυψεις του 8ου αιωνα (Lennart Ryden, "The Andreas Salos Apcalypse", *DOP* 28, 1974) διαβαζομε «Τοτε οἱ ἐν ταῖς νησοις και οἱ ἐν ταῖς κοιλάσι ταῖς προς Θρακην τα και την κατω κατοικοῦντες εσονται εις ερημωσιν», ο π , σ 205 96 98, «Τοτε οἱ κατοικοῦντες Ασιαν φευγετωσαν εις τας Κυκλαδας τῶν νησῶν (πενθησει γαρ Ασια τας νησους και αι νῆσοι την Ασιαν) », ο π , σ 212 272-274

8 Charanis, ο π σημειωση 4

9 Paul Lemerle, *Le premier humanisme byzantin*, Παρισι 1971, και ελλ μτφ Μαρίας Νυσταζοπουλου- Πελεκιδου, ΜΙΕΤ Αθηνα 1981 σ 264 268 P Odorico, 'La cultura della Συλλογη 1) il cosiddetto enciclopedismo bizantino, 2) le tavole del sapere di Giovanni Damasceno", *BZ* 83 (1990), σ 1-21

10 «Διηρεθησαν και εγενοντο θεματα, οτε ἡ τῶν Ρωμαιων ἀρχη παρα τῶν ἀθεων Ἀγαρηνηῶν ἤρξατο κολοβοῦσθαι και ακρωτηριαζεσθαι και συστελλεσθαι κατα μικρον», *Περί Θεματων*, ο π , σ 62 48-50

11 Στην υπο δημοσιευση ανακοινωση μου «Οὐκ εἰσιν ἔμα τα γραμματα, Ιστορια και ιστοριες στον Πορφυρογεννητο» στη Β *Συναντηση Πεζογραφιας, Βυζαντινη και μεταβυζαντινη πεζογραφια*, Θεσσαλονικη 1992, αναφερω στη σημειωση 23 τα εξης «Θεωρω οτι η υπερβολη αυτη, εκτος απο την εκφραζομενη δυσαρεσκεια και πραγματικότητα, ειχε καταντησει κατι σαν λογοτεχνικος συρμος στα μεσα του 10ου αιωνα. Ειχε ως στοχο τον Λακαπηνο και τους συνεργατες του και κυριως τους γαλασδοειδεις Ελλαδικους στο συνολο τους. Σε μελετη που ετοιμαζω, η αλληλογραφια του Νικητα Μαγιστρου, τα λεγομενα του Πορφυρογεννητου και η ποιηση του Γεωμετρη μας πληροφοροουν για το συρμο αυτο, οπου η υπερβολη και η σκοπιμοτητα της αμβλυνουν τις προταθεισες «σκυθικες» ακροτητες και ερμηνειες χωριων που αναφερονται στους Ελλαδικους και στην Πελοποννησο. Ομως και στην περιπτωση αυτη, οπως και για την αμουσια του Πορφυρογεννητου, μια αδιαμφισβητητη (σλαβικη η αμουση) πραγματικοτητα επετρεψε συνειδητες υπερβολες και ακροτητες, η δε αληθεια ιωως βρισκεται καπου αναμεσα στην απορριψη της υπερβολης και στην αποδοχη της. Παντως στο 10ο αιωνα πιστευω οτι ανακαλυπτεται και παλι φιλολογικα ο βαρβαρος και αγροικος και σταθμιζεται στα μετρα της ελληνιστικης και πρωτοβυζαντινης επιστολογραφικης παραδοσης. Περιπου τεσσερις αιωνες ο βυζαντινος ανθρωπος τον υπεστη αποκαλυπτικα και στο 10ο αιωνα εχει πλεον την πολυτελεια να «χρησιμοποιει» τη σκυθικη αγροικια και εκβαρβαρωση» Βλ και σημειωσεις παρακατω 40 και 41

12 Άννα Αβραμα, «Φυσικο περιβαλλον και ανθρωπινη παρεμβαση αντιληψεις και εικονες απο το αστικο τοπιο», *Πρακτικα του Α Διεθνους Συμποσιου, Η καθημερινη ζωη στο Βυζαντιο*, ΚΒΕ/ΕΙΕ, Αθηνα 1989, σ 687-694. Επισης Α Kazdan και G Constable, *People and Power in Byzantium*, An

Introduction to Modern Byzantine Studies, Dumbarton Oaks 1982, και μαλιστα το 2ο κεφαλαίο, “The material Environment of Homo Byzantinus”, σ 37 κ ε

13 G Argoud, O Callot, B Helly, *Salamine de Chypre. XI. Une residence byzantine, “L’Huilerie”*, Παρισι 1980, σ 50-53

14 Jean Pierre Sordini, “L’Habitat urbain en Grece a la veille des invasions”, *Villes et peuplement dans l’Illyricum protobyzantin, Actes de colloque organise par l’Ecole Française de Rome 1982*, Ρώμη 1984, σ 341-397 και μαλιστα 370-374 και 387 Στον Αγιο Βασίλειο Κορινθίας, στη θέση Βαρελα, βαση πετρινου ελαιοτριβειου, *ΑΔ 39* (1984) Β1, Αθηνά 1989, σ 109-110 Επίσης ελαιοτριβείο στην παλαιο-χριστιανική Πατρα, Μαρία Κωτσάκη, *ΑΔ 44* (1989) (υπο εκτύπωση)

15 Τη μανία του Πορφυρογεννητου εναντιον του αγροικικου του περιγυρου και της περιβαλλουσας απαιδευσιας τη συναντούμε στις επιστολες του και στο προοίμιο της *Συνχειας* του Θεοφανη (σ 4, στχ 4-6), αλλά και στα λεγομενα για τον *αγραμματον και ιδιωτην Ρωμανο Λακαπηνο* που για τα «σκυθικά» του «ζών ωνειδισθη και διεβληθη και εμισθη», βλ *Προς τον ίδιον υιον Ρωμανον*, κεφ 13, στχ 147-175 Βλ την υπο δημοσίευση ανακοίνωση μου «Ουκ εϊσιν έμα τα γραμματα», *Ιστορία και ιστορίες στον Πορφυρογεννητο*, ο π

16 C Porphyrogenitus, *Three Treatises on Imperial Military Expeditions*, εκδ J Haldon, Βιεννη 1990, σ 102-144-145 και 132-601

17 «Μηδεις εις το βαρβαρικον απαγετω οϊνον η έλαιον η γαρον μητε τοϋ γευσασθαι ενεκεν μηδε επι τή χρηση αυτών τών εμπορων», *Βασιλικα XIX*, 1, 85(86), βλ γενική βιβλιογραφία στο *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Ν Υορκ-Οξφορντ 1991, στα λήμματα oil (έλαιον), olive (έλαια), olive press Για τα *αλειπτα*, *De Ceremoniis aulae byzantinae*, εκδ Reiske (CSHB), 2 44, σ 661 και σχολία 2, σ 785 Μια άλλη αποστολή εκατο αλειπτών σε στρατηγο (*αλειπτα ρ*) είναι εκείνη του πατριάρχη Νικολαου Μυστικου, *Nicholas I Patriarch of Constantinople Letters*, εκδ Jenkins, Westeink (CFHB), Dumbarton Oaks 1973, επιστ 44, σ 262-13, βλ και Α Καρποζελος, “Realia in Byzantine Epistolography X XII c”, *BZ 77* (1984), σ 29 Για αποστολή επίσης αλειπτών και κερίων βλ παρακατω σημ 28 Όσο δε για το χρησιμοποιουμένο η εμπορευμένο λάδι απο τους κηρουλαριους, τους σαπωνοποιτες και σαλμαδιστους, βλ J Koder *Das Eparchenbuch Leons des Weisen* (CFHB), Βιεννη 1991 σ 112-120

18 Για τη Μανη το γνωστο χωριο «Ο δε τοπος, εν ώ οικουσιν, εστιν ανυδρος και απροσοδος, ελαιοφορος δε, οθεν και την παραμυθιαν έχουσιν», *Προς τον ίδιον υιον Ρωμανον*, ο π, σ 50-76-78, σ 236 Για τους Έλληνες της περιοχης και που διακειται αυτος ο γωρος βλ πληροφορίες στην ανακοίνωση μου «Η θέση των ειδωλολατρων στο Βυζαντιο Η περιπτωση των “Έλλήνων” του Πορφυρογεννητου», *Πρακτικά Ημεριδας, Οι περιθωριακοι στο Βυζαντιο*, Αθηνά 1993, σ 25-47

19 Για τη Νικαία της Βιθυνιας οι πληροφορίες είναι αυτές των *Γεωπονηκων* και απο τις *Three Treatises on Imperial Military Expeditions*, ο π Για τη Δαλματία « νήσοι τεσσαρες, τα Μελετα, τα Κουρκουρα, η Βρατζα και ο Φαρος, καλλισται και ευφορωταται, έρημοκαστρα έχουσαι και έλαιώνας πολλους», *Προς τον ίδιον υιον Ρωμανον*, ο π, κεφ 30-110-111, σ 144 Ορισμενοι βλέπουν αντι *ελ(αι)ώνας (αμπ)ελώνας*, ο π, σ 145

20 Η Αναγνωστακης, «Το επεισοδιο της Δανηλιδας Πληροφορίες καθημερινου βιου η μυθοπλαστικά στοιχεία», *Πρακτικά του Α Διεθνους Συμποσιου, Η καθημερινη ζωη στο Βυζαντιο*, ο π, σ 375-390 Του ιδιου, «Το επεισοδιο του Αδριανου», *Πρακτικά Β Διεθνους Συμποσιου, Η Επικοινωνια στο Βυζαντιο* Αθηνά 1993, σ 195-226 Βλ επίσης Τ Λουγγη, *Κωνσταντινου Ζ Πορφυρογεννητου (Προς τον ίδιον υιον Ρωμανον), μια μεθοδος αναγνωσης*, Θεσσαλονικη 1990 σ 125-136

21 S Runciman, *The Emperor Romanus Lecapenus and his Reign*, Καμπριτζ 1929, ²1963 Βλ για τον Ιωαννη Ελλάδα το προσωπογραφικό επιμετρο που παραθετομε

22 L G Westerink, *Nicetas Magistros, Lettres d’un exile (928-946)*, Παρισι 1973 Φ Μαλιγκουδης, *Σλαβοι στη Μεσαιωνική Ελλάδα*, Θεσσαλονικη 1988, σ 77-99, οπου και η σχετική βιβλιογραφία

23 Για τα σχετικά με το *γαρασδοειδης όψις εσθλαβωμενη*, Κωνσταντινου Πορφυρογεννητου, *Περι θεματων*, εκδ A Pertusi σ 91-40 και 172-173, επίσης Μαλιγκουδης ο π, σ 64 Σε επιστολή του Πορφυρογεννητου διαβαζομε «Και γαρ τοίς βαρβαροις και βαρβαρων αγριωτεροις και Σκυθών αμυνσοτεροις συμμενοντες ταχα εις την ονωδη μεταθώμεν ως ορās, φυσιν ογκάσθαι μάλλον μαθοντες η τι τών επαινουμενων φθεγγεσθαι», J Darroutzes, *Epistoliers byzantins du Xe siecle*, Παρισι 1960, σ 323-324, σφ 7 Βλ και Η Αναγνωστακη, «Ουκ εϊσιν έμα τα γραμματα », ο π

24 Ο Westerink, ο π, σ 23-25, παραθετει όλα τα στοιχεία για την πιθανή ταυτιση του «Νικητα πρωτοσπαθαριου του Έλαδικου» με το Νικητα Μαγιστρο και παραθετει πολλους Έ(λ)λαδικους

Θεωρεί δε ότι για την αποδοχή της παραπάνω ταύτισης πρέπει να είμαστε βέβαιοι que Ελαδικός et Ελλαδικός sont des variantes d'un seul nom. La forme correcte devrait alors être la première, qui est beaucoup mieux attestée (on ne trouverait pas Έλας pour Έλλάς avec une telle fréquence) et qui pourrait être une variante aristocratisee du nom Eladas, "Huilier" ο π , σ 25

25 «Και ήμεϊς, ώ φίλοτης, Σπαρτιάται μεν προς πατρος Αθηναίοι δε προς μητρος γεγονοτες», Westerink, ο π , 2 10-11 σ 57 «Ταύτα παύρα μεν, επει και Λακων ό γεγραφως, ουκ οίδα δε ει και λι γεως ουδε γαρ αύτος ο Τυνδαρειωνης έγωγε ποσις, κών ου πολυμυθος Έρρωσο», ο π , 4 11-13 σ 63 Για το λακωνίζειν στην επιστολογραφία και την αντιστοιχία με αυτήν του Νικητα χρησιμοποίηση της σπαρτιατικής καταγωγής απο τον Μανουήλ Ραουλ, Η Hunger, *Βυζαντινή Λογοτεχνία*, μτφ ΜΙΕΤ, τ I, Αθήνα 1987, σ 330-331

26 *Περί θεμάτων*, εκδ Pertusi, ο π , σ 91 Θα μπορούσε να παρατηρησει κάποιος με βάση το προ-σπογραφικό επίμετρο που παραθετομε στο τέλος τη προτίμηση του επιτελείου του Πορφυρογεννη-του στο Ελαδικός, σε αντίθεση με την ομάδα του Λογοθέτη που παραδίδει Ελλαδικός, με κάποιες εξαιρέσεις και απο τους δυο Η μεταγενέστερη όμως χειρογραφή παραδοση και οι ενδοχόμενες δήθεν ορθογραφικές επεμβασεις η ανορθογραφες αδυναμιες δεν επιτρεπουν παρατερα αξιοποίηση

27 «Αυτός δε συνθηει στοργή προς ήμάς διακειμενος εξαίρειν έθελεις τα καθ' ήμάς και αγαπή φωρωνεος κατηγορείς ημών ως οία τινος Έαττικής ειρσειωνης α μη φερομεθα», Westerink, ο π , 8 22-24, σ 73 *Ειρσειωνη*, κλάδος ελίας με πλεγμενα πανω του κομματια εριου και με κρεμασμενους διαφο-ρους καρπους, τον οποίο εφεραν παιδια τραγουδωντας στα Πυνανεψία και Θαργήλια Στη συνέχεια ειρσειωνη κλήθηκε το ίδιο το ασμα που χαρακτηριστικά λεγει «Είρσειωνη σύκα φερει και πιονας άρτους/ και μέλι εν κοτυλή και έλαιον άναψησασθαι » (αναγκαστικά θυμαμαι και συσχετίζω στις παραμυθιακες μου ωρες με το λυχνάρι αναμμενο, την κρητικία γιαγία να λει για να γελασω «Βαλε μέλι στο σκουτελι να γελασει το κοπέλι » η σε λιγοτερο παραμυθιενικ «Φαε λαδι και ελα βραδύ») Το τραγουδι της ειρσειωνης αναφereται απο το λεξικο Σουδα, τον Ευσταθιο Θεσσαλονικης και βεβαιως απο τον Ακομινατο που το ενσωματώνει στο ποιημα του «Θεανω», S G Mercati, "L Iresiona attica nel roemetto Θεανω di Michele Acominato", *BZ* 24 (1923/24), σ 299 (= *Collectanea Byzantina*, I, σ 267-268) Για την κοτυλή και τα ελαια μετρα βλ. E Schilbach, *Byzantinische Metrologie*, Μοναχο 1970, σ 119-120 Παντως ο Westerink που παραθετει το σχετικό τραγουδι και τα σχολία, αναρωτιεται που βλεπει ο Νικητας την κατηγορία Aucune de ces descriptions de la ceremonie ne s'accorde tres bien avec l'allusion de Nicetas, même si l'on pense a un cortege d'enfants mendians (qui ne "porteraient" pas "avec eux" ce qu'ils demandaient), il n est pas question d'une "accusation" Ο π , σ 72-73, σημ 24 Μήπως τελικά ο Νικητας υπαινισσεται με την *ειρσειωνη* την κατηγορία της εκβιασμενης, της επαι-τειας και του (έ)λαδικού που σχεδον παντα κουβαλα ο επαίτης,

28 «Αντι δε των άποσταλεντων κηρών άκηρατοϊς σου την τιμιαν αύγασθίνα ψυχην παρα τής μακαρίας φωταγωγίας εύχομεθα, μυρον δε νοητού άντιλαμβανασθαι διηνεκώς αντι των αλειπτών Πλην ως έοικε τής καθ' ήμάς ερημίας καταστοχασαμενος έπεμψας ταύτα και εις τον θεϊον και παρ' ημών νυν δομηθεντα ναον Ολοκληρος δ' αν σοι γεγονεν η φωταγία και ή θυσία θεοληπτος, και το ελαιον πεμψαντι, ου μάλλον άπορεϊ τοϋτο του δυστηνον και άκοινωνητον γηδιον Έρρωσο», ο π , 8 25-30, σ 73 και σημειωση 27 για τα αλειπτα

29 Ο μητροπολιτης Συναδων σε επιστολή του αναφere «έλαιον γαρ ου γεωργούμεν τοϋτο κοι-νον τοϊς Ανατολικοϊς έχομε πάσι οϊνον η καθ' ήμάς ου διδωσιν, ύψηλης και ταχινής λαχούσα τής θεσεως», Darrouzes, *Epistoliers byzantins*, ο π , σ 198 και εκδ M P Vinson, σ 68-70 και σχολία 126-127 Βλ και M Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy c 300-1450*, Καμπριτζ 1985, σ 138 142 και γενικά περί καλλιεργειων απο σ 56 κ ε Επίσης A Karpozelos, "Reaha in Byzantine Epistolography X-XIIc", *BZ* (1984), σ 29

30 Συμewν Μεταφραστού, *Βιος Οσιου Σαμψων*, βλ παραπάνω σημειωση 6 Επίσης στο Βιο αγίου Νικηφορου, *An Boll* 14 (1895), σ 149 « τής μονής (= τα Ερεβινθου) απορουςης ελαιου, τώ κελ-λαριτη προσεταξεν παρασχειν ελαιον είτε τινι των αιτουντων είτε τοϊς φωτοις, είτε και τοϊς εψημα-σι λεγειν ουκ έχω πλην εκελευε και κατηπειγε φερειν έλαιον Ο δε διετεινετο τοιοϋτον έχειν ουδεν, αλλά και προσελεγεν εβδομαδα ηδη παρελθειν ημερών ημάς ελαιου χωρις» Ακομή και την ημερα του Πασχα «των εις βρώσιν δε μη υποντων, ουτε γαρ άλευρον ήν, ουτ' οϊνος, ουτ' έλαιον αλλά παντων ακριβης ένδεια», *Βιος Όσιου Παυλου του Νεου του εν Λατρω*, *An Boll* 11 (1892), σ 136 Βλ και M Dembinska, "Diet A Comparison of Food Consumption Between Some Eastern and Western Mo-nasteries in the 4th-12th Centuries", *Byzantion* 55 (1985), σ 431-461

31. «Στέφανος ὁ τὰς δημοσίας καὶ τοῦ κοινοῦ λειτουργίας ἀεὶ πιστευόμενος... ἐν χρειᾷ ποτὲ καταστάς ἐλαίου. τῷ ἰδίῳ ὑπηρέτῃ ἐπέσκηψε καταλαβεῖν πρὸς τάχος τὸ τῆς μονῆς ἐργαστήριον, ἐν ᾧ εἰώθεν ζατρεῦεσθαι τῶν ἐλαίων οἱ καρποὶ καὶ ὄργανοις τισὶ καὶ λίθου βάρει τὸ ἔλαιον ἐκπιέζεσθαι καὶ κενὴν ὑδρίαν ἐλαίου πληρῶσαι καὶ ὡς αὐτὸν ἀγαγεῖν», Βίος Ὀσίου Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε, ἐκδ. Ο. Λαμφίδου, *Αρχεῖον Πόντου, Παράρτημα 13*, Αθήνα 1982, σ. 134-136 καὶ σε ἄλλο χειρόγραφο «ἐν ᾧ εἰώθεν ὁ τῶν ἐλαίων καρπὸς ἀποθλίβεσθαι...», ὁ.π., σ. 224. Για τὶς προτεινόμενες φάσεις συγγραφῆς τοῦ Βίου βλ. σ. 368-380. Αἰξίζει νὰ ἀναπαράγωμε ὀρισμένα σημεῖα τῶν Βασιλικῶν καὶ τὰ σχόλια τοῦ «... Ἄγρου μισθουμένου δίδοται τῷ μισθωτῷ ὁ ἐξοπλισμὸς, οἶον ὁ βάδδης καὶ τὸ ἐλαιοτριβεῖον ἐξηρητισμένα τοῖς σχοινίοις· ὁ γὰρ δεσπότης ἐξαριτίζειν χρεωστεῖ καὶ τὸν βάδδην ἀνανεοῦν. Εἰ δὲ ἀμελεία τοῦ μισθωτοῦ φθαρῆ τι τούτων. χώρα τῇ περὶ μισθώσεως ἀγωγή. Καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ ἐλαιοτριβεῖου δίδωσιν ὁ δεσπότης, πλὴν τῶν κοφίνων, ἐν οἷς ἡ ἐλαία ἐκπιέζεται», *Βασιλικά*, XX, 1, 19 (ἐκδ. Scheltema, van der Wal), σ. 987 καὶ σχόλια «Ἰνστρουμέντα ἀπαιτεῖται ὁ ἄγρον μισθώσας, [καὶ τὸν] βάδδην, ἐλαιοτριβεῖον μετὰ σχοινίων. Εἰ δὲ [μὴ ἢ.] ἀγοραζέτω καὶ τὸν βάδδην ἀνορθοῦτω. Εἰ δὲ τι αὐτῶν κοῦλπα τοῦ κολωνοῦ φθαρῆ, κατέχεται. Τοῦς σπαρίδας, οἷς θλίβεται ἡ ἐλαία, οὐκ ἀπαιτεῖται. [Εἰ δέ] κανόσι τισὶ θλίβεται καὶ τὸν βάδδην καὶ τὸ δοχεῖον καὶ τύμπανον καὶ κοχλίου καὶ τὸ χαλκεῖον, εἰς ὃ βρέχονται αἱ ἐλαῖαι, ἀπαιτεῖται, ὡσπερ [καὶ] πίθους οἰνηροῦς]. Σχόλια, Β XX, 1, 19, σ. 1184. [Μία καὶ ἡ ελαιοπαραμυθιακὴ μας μελέτη το ἐπιτρέπει, καθὼς συνδέει τὸ ἐλάδιον με τὴν Ελλάδα καὶ τὴ Βιθυνία με τὴν Πελοπόννησο, αἰξίζει νὰ ἀναφερθεῖ ὁ πρωτόγονος τρόπος ἐκθλίψεως ἐλαίων στο τσακωνικο χωριὸ τῆς Προποντίδας, τὸ Χαβουτσὶ, πον κατὰ τὸν Κωστάκη «εἶναι ὁ ἴδιος πού χρησιμοποιοῦσαν παλιότερα καὶ οἱ Τσάκωνες τῆς Πελοποννήσου. Εἶχαν γουβώσει μιά μεγάλη πέτρα, τόσο πού ἡ γούβα τῆς χωροῦσε ὡς πενήντα ὀκάδες ἐλιές. Ἐριχναν σ' αὐτὴν λίγες λίγες τίς ἐλιές, ἔπαιρναν ἕναν κόπανο, δύο, ἂν ἦταν δύο ἄτομα, καὶ κοπανοῦσαν τίς ἐλιές μέσα στὴν κοπανίστρα, στὴ γούβα. Ὅταν οἱ ἐλιές τριβόνταν καλά, τίς βάζαν μέσα σ' ἕνα σακκί, ἐριχναν μέσα καὶ βραστό νερό, καὶ πίεζαν τὸ σακκί, μ' ἕνα ξύλο. Ἐτσι ἔβγαίνε τὸ λάδι μαζί μὲ τὸ νερό τὸ καυτό. Αὐτὰ τὰ ἔβραζαν σ' ἕνα δοχεῖο, καταστάλαζαν τὰ ἄλλα ὑγρά καὶ οἱ ἄλλες ὕλες, καὶ ἀνεβγαίνε τὸ λάδι στὴν ἐπιφάνεια. Τὸ παίρνουν καὶ τὸ ἀποθήκευαν στὰ πιθάκια τους». Θ. Π. Κωστάκη, *Βάτικα καὶ Χαβουτσὶ τὰ τσακωνοχώρια τῆς Προποντίδας*, Αθήνα 1979, σ. 354-355].

32. Βέβαια τὸ πλαίσιο τῆς ἀφήγησής με τὴν ἀργοπορία τοῦ οσίου υπαινίσσεται θαῦμα καὶ πρόρρηση (ἔλαιον καὶ ἔλεος) τῆς ἐπερχόμενης πειρατικῆς ἐπιδρομῆς, «ἐξῆλθον ἐκεῖνοι ὑδρεῦσασθαι ἐν Σαλαμῖνι τῇ νήσῳ τῇ ἀρχιτεμονοῦση ταῖς Ἀθήναις, οἷς συνεξελήλυθει καὶ ὁ μέγας. Ἄλλ' οἱ μὲν ἄλλοι θάττον ἐν ταῖς ναυσὶν ἐπαλινδρόμησαν, αὐτὸς δὲ μόνος ὑπερετίθετο τὴν ἐπάνοδο, ἐπειδὴ προεώρα καὶ τὸ ἐσόμενον· μόλις δὲ τέως ἐπανάηκε τῆς νήσου ἐλαίῳ διάβροχος, πλείστα τῶν ναυτικῶν ἐγκαλούντων μὲν αὐτῷ τῆς βραδύτητος, θαυμαζόντων δὲ αὐτῶν τῆς ἐν οὕτῳ αὐτοῖσιν νήσῳ τῆς ἐλαίου εὐπορίας, ἀλλὰ μὴν καὶ τοῦ ἐξ αὐτοῦ λούματος, ὃ δὴ καὶ λόγοις ἀρρήτοις ἀνέκφραστον διαμεμῆνκε, μηδενὶ ἀνθρώπων τοῦτο τοῦ οσίου ἀποκαλῦψαι θελήσαντος.», Βίος Νίκωνος, ὁ.π., σ. 52.

33. «Βλυσάτω ἔλαιον ὁ λίθος». Πρόκειται γιὰ τὸ θαῦμα στὴ Νίκαια τῆς Βιθυνίας τοῦ Θεσσαλοῦ ἀγίου Ἀχιλλίου, βλ. Δ. Σοφιανός, «Ὁ ἅγιος Ἀχιλλῖος Λαρίσης», *Μεσαιωνικά καὶ Νέα Ἑλληνικά* 13 (1990), σ. 142.

34. H. Lamprecht, *Untersuchungen über einige englische Chronisten des zwölften und des beginnenden dreizehnten Jahrhunderts* [Torgau 1937], σ. 117 ἀπὸ τὸ *The Oxford Dictionary of Byzantium*, N. Υόρκη-Ὁξφόρδη 1991, σ. 1522-1523.

35. Κ. Κυριακόπουλος, *Ἁγίου Πέτρου ἐπισκόπου Ἄργους Βίος καὶ Λόγοι*, Αθήνα 1976, σ. 248. Η παρατήρηση πον ἀναφέρομε εἶναι τοῦ Α. Kazhdan, "The Image of the Medical Doctor in Byzantine Literature of the Tenth to Twelfth Centuries", *DOP* (1984), σ. 46-47. Ἀς σημειωθεῖ ὅτι καὶ τὸ θαῦμα τοῦ ἀγίου Ἀχιλλίου (βλ. παρακάτω σημ. 37) περιγράφεται ἀντιθετικὰ με τὸ θαῦμα τοῦ νεροῦ τοῦ Μωυσῆ στὴν ἐρήμο.

36. Βίος Ὀσίου Νίκωνος τοῦ Μετανοεῖτε, ὁ.π., σ. 106. Πρόκειται γιὰ συχνὴ ἀναφορὰ στα ἀγιολογικὰ κείμενα.

37. «... βλυσάτω ἔλαιον ὁ λίθος οὗτος εἰς τὴν τῶν ἀπιστούντων βεβαίωσιν. Εἶπε καὶ αὐτίκα, ὃ τῶν παραδόξων ἔργων σου δέσποτα καὶ Θεέ, ῥύακες ἐλαίου κρουνηδόν, ποταμηδόν, ῥιζηδόν τοῦ λίθου ἀφείθησαν οὕτω δαφιλεῖς, ὡς καὶ πηγὴν ἐλαίου μίαν γεγενῆσθαι πᾶν τὸ ὑποκείμενον ἔδαφος... Οὕτως... ἄρειανὸν ἐταπεινώσεν ἐλεεινῶς, εἰς γῆν τὰ φρονήματα», Σοφιανός, «Ὁ ἅγιος Ἀχιλλῖος Λαρίσης», ὁ.π., σ. 142. Ἀς σημειωθεῖ ἀπλῶς ἡ ἀναφορὰ στους «Ἀχιλλῶν... Ἄρειον ἕτερον καὶ Ἑλλάδιον καὶ τὴν αὐτῶν καθαίρεισιν», *The Synodicon Vetus*, ἐκδ. Duffy καὶ Parker, Dumbarton Oaks

1979, σ. 26, έργο του τέλους του 9ου αιώνα και το οποίο για την εκκλησιαστική ιστορία της πρώιμης εποχής, όταν το όνομα Έλλάδιος ήταν συχνότατο, στηρίζεται στο Θεοδώρητο και Σωκράτη.

38. Στον Παύλο Μονεμβασίας βρούσκομε την αναφορά «ἐκ τῆς Ἑλλάδων χώρας εἰμί, πόλεως Λαρίσσου» σε μια ιστορία που μας οδηγεί, πιστεύω, κατευθείαν στο Νικήτα το Μάγιστρο στον οποίο αποδίδεται μια παρομοια αφήγηση με αυτήν του Παύλου, δηλαδή ο Βίος της αγίας Θεοκτίστης της Λεσβίας. Αυτό το Ἑλλάδων με προκαλεί στον παρακινδυνευμένο συνδυασμό με το Ελα(δα)δων, (ε)λάδων, ελαδίων, και το όνομα του Σπερχειοῦ (βλ. παραπάνω σημ. 5). J. Wortley, *Les récits édifiants de Paul évêque de Monembasie, et d'autres auteurs*, Παρίσι 1987, σ. 98.24. Βλ. επίσης για τη λατρεία του αγίου, Δ. Σοφιανός, «Ὁ ἅγιος Ἀχιλλῖος Λαρίσης», ὁ.π., σ. 97-213 και μάλιστα 97-105.

39. «Ἐὼ τὸν Θετταλὸν ἐκεῖνον τὸν πάσαν τὴν Ἀσίαν σχεδὸν εἶπεν ἐν Ἰλίῳ μονήρη τρεψάμενον... Οὕκουν ἐμοὶ νῦν δοκεῖ παρακάμασι τὸ πόλισμα οὐδ' ὡς γεγηρακυῖαν τὴν πατρίδα μὴ φέρειν τὰ κάλλιστα». Νικήτας Μάγιστρος, ἐκδ. Westerink, ὁ.π., σ. 113.14-17.

40. ρκατ' *Εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς πολέμους, ρκη'*, *Εἰς νέους φιλοσόφους και ρς'*, PG 106, στλ. 959-960 και 975 κ.ε. Το επίγραμμα λγ' *Εἰς τινὰ κατελθόντα εἰς Ἑλλάδα καὶ ἀγροικισθέντα: «Οὐ βαρβάρων γῆν, ἀλλ' ἰδὼν τὴν Ἑλλάδα, / ἔβαρβαρώθησ και λόγον και τὸν τρόπον»*, ὁ.π., στλ. 922.. Για το θέμα του *βεβαρβαρῶσθαι* στην επιστολογραφία ἀπὸ τους πραγματικούς ἢ δῆθεν εξοριστούς, ἀπὸ τον Ιουλιανὸ ὡς τον Χωνιάτη, για τον κοινὸ αὐτὸ τόπο και την ειλικρίνεια του ισχυρισμοῦ, H. Hunger, ὁ.π., σ. 341-342. Βλ. και την ἀποψη του Κρουμπάχερ για το επίγραμμα του Γεωμέτρη, *Ιστορία Βυζ. Λογοτεχνίας*, τ. 2, σ. 667.

41. ρι' *Εἰς τοὺς σοφοὺς τῶν Ἀθηνῶν: «οὐκ ἔστιν ὑμῖν, πλὴν Ὑμηττός και μέλι, / θῆκαι τε νεκρῶν, τῶν σοφῶν τὰ πνεύματα. / Πολεῖ παρ' ἡμῖν πίστις, οἱ σοφοὶ λόγοι. / Ἡ τῶν Ἀθηνῶν, προσκύνει τὴν δεσπότην. / Αἰχρεῖς ἐλαίαν σκῆπτρα δ' αὐτῆ τοῦ κράτους»*, στχ. 4-7, ὁ.π., στλ. 950-951. Ας σημειωθεῖ η ἔμφαση στο ὑμῖν και ἡμῖν.

42. Φανταστικός καρπὸς ελαίας, η οποία σύμφωνα με τους Βυζαντινοὺς ἔχει κεντριοθεῖ πάνω σε κλημα: «Περὶ ἐλαιοσταφύλου, Ἀφρικανοῦ. Ἄξιον μὴ παραλιπεῖν τὴν τῆς ἐλαίας πρὸς τὴν ἀμπελον συμπάθειαν, ἦν ὁ Φλωρεντίνος... φησί, λέγει γάρ ὅτι ἔαν τις ἐλαίαν εἰς τὴν ἀμπελον ἐγκεντρίσῃ, οὐ βότρως μόνος γίνεται, ἀλλὰ και ἐλαία, τοιοῦτου δένδρου φάσκει τε θεασασθαι παρὰ Μαρίῳ Μαξίμῳ, γεύσασθαι τε τοῦ καρποῦ και δόξαι ῥαγὸς σταφυλῆσ και στεμφύλου ἐλαίας ὁμοῦ γεύσασθαι, γίνεσθαι δε φησι τοιαῦτα φυτὰ ἐν τῇ Λιβύῃ, καλεῖσθαι τε τῇ πατρίᾳ αὐτῶν φωνῇ οὐβολίβα», *Γεωπονικα*, 9.14. Και ἐδῶ, ὡπως με την Ἑλλάδα και το ἐλάδιον oliva και Λιβύῃ Libya δημιουργοῦν πιθανόν τις προϋποθέσεις για τὴ μυθοπλασία. Μάλλον το πράγμα εἶναι βέβαιο, καθὼς διαπιστώνομε οτι κάτι ἀντιστοιχο συμβαίνει και με τὴν αγία Ολίβα ἢ Ολίβια του Παλέρμῳ (S. Oliva (Olibia) di Palermo), ὄνομα που προέρχεται ἀπὸ τὴ Λιβύῃ, F. Halkin, "La passion grecque des saintes Libyè, Eutropie et Léonis martyres à Nisibe", *Martyrs Grecs II- VIIIe s.*, Variorum Reprints 1974, IV, 293-294.

43. PG 106, στλ. 951. Για το επίγραμμα στη Νίκαια βλ. παρατηρήσεις F. Scheidweiler, "Studien zu Johannes Geometres", *BZ* 45 (1952), σ. 284. Βιβλιογραφία στον H. Hunger, *Die hochsprachliche profane Literatur der Byzantiner*, Μόναχο 1978, ἐλλ. μτφ., MIET, τ. 2, 1988, σ. 594. Το επίγραμμα ἔχει ὡς ἐξῆσ: ρια' *Εἰς τὴν Νίκαιαν, «Ἡ τῶν Ἀθηνῶν ταῖς ἐλαίαισ μὴ φρόνει. / Νίκαια ταῦταισ, και πρὸ τούτων ἀμπελοῖσ, / λειμῶσι, κῆποισ, δένδροσι, ζώοισ, λίμνῃ, / νικῶσα πᾶσι, και κέκληται προσφόρως. / Τρεῖσ εἰς ἐλαίαν εἰσὶν εὐφρεῖσ πόλεισ, / Νίκαια και Πραινεστόσ, ἦ τ' Ἐρεχθῶσ»*. Για τὴν Πραινεστό και το φημισμένο κρῶσι τῆσ σε ἄλλο επίγραμμα του Γεωμέτρη, J. Sajdak, "Que signifie Κυριώτης Γεωμετρης?", *Byzantion* 6 (1931), σ. 345-346.

ΕΛΑΪΚΟΝ ΕΠΙΜΥΘΙΟΝ

Τὸ ἐλλάδιν και ἡ Πολυπόνοισος

Ὅταν συντάχθηκε η παραπάνω ανακοίνωση δεν εἶχε ἀκόμη εκδοθεῖ ο τόμος 2 του *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, ἐκδ. J. Nesbitt–N. Oikonomides, Ουάσιγκτον D.C. 1994, που περιλαμβάνει τὴ

Νότια Βαλκανική, τα Νησιά και τη Νότια Μικρά Ασία. Κατά τη δεύτερη διόρθωση των δοκιμίων της ανακοίνωσης ανέτρεξα στις σφραγίδες του θέματος Ελλάδος με την ελπίδα να συναντήσω κάποιον τύπο του ονόματος Ελλάς που θα ενίσχυε την ελ(λ)αδική μου υπόθεση. Βέβαια μπορεί να μη βρήκα ακριβώς αυτό που ζητούσα, όμως ανταμείφθηκα διπλά προς άλλες κατευθύνσεις. Ασχολήθηκα με τις σφραγίδες και την ορθογραφία τους, καταλήγοντας σε συμπεράσματα βοηθητικά και αποκαλυπτικά για την εποχή των Ελαδάδων Ελ(λ)αδικών και όχι μόνον. Βρήκα λοιπόν στην έκδοση Nesbitt-Oikonomides τους ενδιαφέροντες τύπους *Πολοπόν(ησος)* (8.22, 8.23), *Πολυπόνησος* (22.30) και *Πολυπόν(ησος)* (22.31), *Ελάδας* (8.49) και πολύ συχνά *Ελάδος*. Κυρίως όμως μου τράβηξε την προσοχή η εξήγηση που δίδεται από τους εκδότες στους τύπους αυτούς των ονομάτων. Πιστεύουν λοιπόν ότι τα ονόματα αντανακλούν τις λανθασμένες ετυμολογίες που δημιούργησαν άνθρωποι περιορισμένης μόρφωσης. Θεωρούν μάλιστα ότι πρόκειται για πιθανές παρετυμολογίες από τα πόλος, πολύς πολλοῦ, πολύπους¹. Με τη σειρά μου θα πρότεινα κάτι λιγότερο λόγιο, π.χ. πολὺς πόνος, πολύπυπος κατά το φιλόπυπος, το οποίο μάλιστα ανευρίσκουν στο *Φιλοπόνησος* αντί Πελοπόνησος σε παλαιότερη έκδοση επιστολῶν του Φωτίου και που μάλλον πρέπει να εγκαταλειφθεί σύμφωνα με τον Westermarck στη νέα έκδοση². Αυτό πάντως που ενδιαφέρει είναι η διαδεδομένη παρετυμολογική χρήση ονομάτων και τοπωνυμίων με ασφαλέστερη μαρτυρία αυτήν των σφραγίδων. Δεν μπορώ βέβαια να μην αναφέρω τη σημασιολογική σύμπτωση μιας ετυμολογίας για την Πελοπόννησο και μάλιστα για τον Πέλοπα με την ετυμολογία του μεσαιωνικού Μωρέας-Μορέας. Έτσι Πέλοψ σημαίνει ο έχων πελὴν ὄψιν, σκοτεινή, πελιδνή, «ὁ μελαφὸς υἱὸς τοῦ Ταντάλου, ἐλθὼν ἐκ Λυδίας εἰς Πελοπόννησον ἧς ἀνεδείχθη ἡγεμὼν καὶ ἔξ αὐτοῦ, ὠνομάσθη Πελοπόννησος» και Μῶρος>Μωρέας>Μορέας καὶ Μοριάς από τους Μῶρους, Μαύρους³.

Αν λοιπόν για τα Πολοπόνησος και Πολυπόνησος προτείνονται τα λόγια πολύπους και πόλος, τότε ο παρετυμολογικός συσχετισμός των *ελάδιν*, *Έλαδικός* με τα *Έλλάδα*, *Έλλαδικός* μου φαίνεται ακόμη πιθανότερος. Πάντα στην έκδοση Nesbitt-Oikonomides αφού δίδονται για το όνομα Έλλάς οι ιδιόμορφοι τύποι που και μεις παραθέτομε (βλ. παραπάνω στην ανακοίνωση σημ. 5 και 7) αναφέρεται και το *χωρίον τοῦ Έλάδα* που υπάρχει σε κολοφῶνα του 1180-1183⁴. Το *χωρίον Έλάδα* μορφολογικά τουλάχιστον συγγενεύει με την *Έλλάδων χώρα* του Παύλου Μονεμβασίας (βλ. παραπάνω ανακοίνωση σημ. 38) που τελικά δεν έχει καμία σχέση με το Ελαδάδων, όπως με επιφύλαξη προτείνομε, αλλά από τη μαρτυρία και μόνον των σφραγίδων τη θεωρούμε λόγιο βαρβαρισμό κατά τα *Πελόπων* (8.18), *Κεφαλήνων* (1.10), *Νικοπόλων* (2.11-13), *Κερκύρων* (5.4). Η γενική πτώση των ονομάτων ήταν πάντα μια δύσκολη υπόθεση για την όποια δημώδη μορφή της ελληνικής. Με έκπληξη και ικανοποίηση όμως βρήκα κάτι που δεν έτυχε να γνωρίζω, δηλ. την ύπαρξη τοπωνυμίου το *Έλλάδιν* (στο κείμενο: *ελλάδιν*), το οποίο με επιφύλαξη οι εκδότες αναφέρουν χωρίς να το συσχετίζουν με την Ελλάδα (8.2). Αν και σε πρώτη ανάγνωση με το τοπωνύμιο αυτό τα ελ(λ)αδικά μας πράγματα γίνονται ακόμη πιο στέρεα, εμβαθύνοντας όμως διαπιστώνομε ότι προκύπτουν σοβαρά προβλήματα ερμηνείας. Θεωρώ ότι το τοπωνύμιο φωτίζει μελέτη που ετοιμάζω και που θα μπορούσε να φέρει τον τίτλο «Το επεισόδιο του

Νάσαρ: Οι Μῶροι, ο Μωρέας και το Ἑλλάδιν» και με το οποίο θέλω να ολοκληρώσω την τριλογία των επεισοδίων για την Πελοπόννησο. Το τοπωνύμιο *ἐλλάδιν* αναφέρεται στο Χρονικό του Καίμπριτζ (10ος-αρχές του 11ου αιώνα) που μας σώζεται στα ελληνικά και αραβικά. Το Χρονικό αποτελεί ένα είδος συλλογής ενθυμήσεων που αφορούν αποκλειστικά τα γεγονότα των ετών 827-965 στη Σικελία⁵. Προς το παρόν αρκούμε να αναφέρω ότι α) Το *ἐλλάδιν* του χρονικού του Καίμπριτζ, αν δεν υποκρίπτεται παραφθορά σικελικού ή νοτιοϊταλικού τοπωνυμίου, τότε αποτελεί σε όλο το Χρονικό τη μοναδική αναφορά γεγονότων σε περιοχή εκτός Ιταλίας. Δεν είναι μάλιστα τυχαίο ότι το χφ. Παρισίου έχει *μιλάς*, δηλ. το *Milazzo*. β) Μάλλον πρόκειται για ναυτικά γεγονότα εκτός του νοτιοϊταλικού χώρου (που φαίνεται όμως ότι είχαν σημαντικό αντίκτυπο και αφορούσαν άμεσα τη Σικελία), και πάντως γεγονότα σε περιοχή όχι ιδιαίτερα γνωστή στο συντάκτη, όπως καταφαίνεται από την αβεβαιότητα και τη διπλή εκδοχή των ελληνικών κειμένων, αλλά και από τη γενικότητα της έκφρασης του αραβικού κειμένου στη γαλλική μετάφραση *en un endroit appelé Allada*. γ) Η αναφερόμενη νίκη των χριστιανών κατά των Σαρακηνών το 879-880, παρά το δισταγμό των Nesbitt-Oikonomides⁶, θα μπορούσε να συσχετισθεί είτε με τη μεγάλη ναυτική νίκη των Βυζαντινών κατά του αμυρά της Ταρσού στο κάστρο Ευρίπου, νίκη που πολλοί χρονολογούν στα 880 και που τοπογραφικά είναι δίπλα στην περιοχή του Σπερχειού, δηλ. στο *Lade, Ellada, Allada* (βλ. παραπάνω ανακοίνωση σημ. 5) είτε με τις επιχειρήσεις στην Κιλικία και τη νίκη των Βυζαντινών στα Άδανα (879) (ας σημειωθεί η σχέση Ταρσός-Άδανα-Εύριπος), είτε ακόμη πιθανότερο με τις θαλάσσιες επιχειρήσεις και νίκες του Νάσαρ στις ελληνικές και σικελικές ακτές (880)⁷. δ) Είναι γνωστό ότι τα αποκαλυπτικά κείμενα του 9ου και 10ου αιώνα που στηρίζονται σε συριακά πρωτότυπα και συντάσσονται στη Σικελία ή αναφέρονται άμεσα στη βυζαντινοαραβική σύγκρουση στην περιοχή αυτή, προσαρμόζουν ή παραποιούν τη συριακή τοπογραφία των κειμένων. Έτσι τα συριακά *Siliqie* (οι της Σελεύκειας), *eladanie* (οι των Αδάνων), θα γίνουν είτε από λάθη αντιγραφών είτε από μια τάση επικαιροποίησης των αποκαλύψεων *Siliqelie, siqilia, eladie, elada*, δηλ. Σικελία και Ελλάδα⁸. Αλλού πάλι η *Ισαυρία* θα γίνει *lavria* ή *Lavria* για να καταλήξει σε *Καλαβρία* και η σικελική *Έννα* θα γίνει *Έλινία* (*Έλληνία*)⁹. Σύμφωνα λοιπόν με τα παραπάνω το *ἐλλάδιν* του Χρονικού (αλλά και το *Allada* του αραβικού κειμένου) είτε σχετίζεται με τα Άδανα (που το αποκλείω), είτε με την Ελλάδα και με τα εκεί γεγονότα των ετών 879-880, στον τύπο που καταγράφεται αναγκαστικά συσχετίζει το όνομα μιας περιοχής, εν προκειμένω της Ελλάδος, με κάτι πιο οικείο στη βυζαντινή κοινή της Κάτω Ιταλίας, το *ἐλάδιν*.

Πιστεύω λοιπόν ότι το *ἐλλάδιν* του Χρονικού πιθανόν αποτελεί τη μαρτυρία που μας έλειπε για τη σύνδεση της Ελλάδος με το ελάδιν. Είναι μάλιστα σκανδαλιστική μια «ελαδική σύμπτωση» που αξίζει να αναφερθεί, αν και περιπλέκει τα πράγματα. Την εποχή που συμβαίνουν όλα αυτά τα νικηφόρα για τους Βυζαντινούς, σύμφωνα δε με το Χρονικό του Καίμπριτζ στο *ἐλλάδιν* και σύμφωνα με τον Canard από τον Νάσαρ, συνέβη και το εξής αξιομνημόνευτο από το βυζαντινό στόλο: «φορτηγῶν νεῶν καὶ σκαφῶν παμπολλῶν ἐκράτησεν, ὧν ὁ φόρτος ἔλαιόν τε δασιλές ἦν καὶ ἄλλα τῶν τιμιωτέρων πολλά, τοσοῦτον δέ φασιν ἐπευωνηθῆναι τότε τὸ ἔλαιον ἐκ τοῖς τοιαύτης προσαγωγῆς ὥστε ὀβολοῦ τήν

λίτραν πιπράσκεσθαι»¹⁰. Άραγε μετά τη μαρτυρία αυτή όλα όσα υποθέσαμε παραπάνω παύουν να ισχύουν; Μήπως τελικά το «ἐπίασαν οἱ χριστιανοὶ τὰ καράμια τῶν σαρακινῶν εἰς τὸ ἐλλάδιν» σημαίνει καράβια φορτωμένα με ελάδι, πλήρη ελαίου, γεμάτα στο λάδι, και το συμβάν πρέπει να τοποθετηθεί στη Σικελία, όπως το επιτάσσει ο Βίος Βασιλείου που το τοποθετεί κάπου κοντά στο Παλέρμο, αλλά και το χφ του Παρισίου του Χρονικού που δίδει εἰς τὸ μιλάς, δηλ. το Milazzo; Όμως τι γίνεται τότε με το αραβικό en un endroit appelé Allada; Το πρόβλημα αυτό θα μας απασχολήσει ακόμη εκτενέστερα στη μελέτη μας για «Το επεισόδιο του Νάσαρ». Αυτό που μας ενδιαφέρει προς το παρόν είναι η για μια ακόμη φορά απροσδόκητη εμπλοκή Ελλάδος και ελαδίου και η πληροφορία για το δαφιλή, άφθονο φόρτο ελαίου των καραβιών των σαρακινών που η σύλληψή τους και η προσαγωγή του προϊόντος στις αγορές είχε ως αποτέλεσμα την πτώση της τιμής του λαδιού σε ένα οβολό την λίτρα.

Ο παρ' ολίγον πρωτοσπαθάριος Λαδάς

Ας επιστρέψουμε και πάλι στις σφραγίδες που υπήρξαν η αφορμή για την τόσο απρόσμενη ελαδική περιπλάνησή μας από τα Άδανα ως τη Σικελία. Στα *Βυζαντικά Μολυβδόβουλα* που δημοσιεύει ο Κωνσταντόπουλος, στο θέμα Ελλάδος συναντούμε τους τύπους Ε[Λ]ΛΑΔΟΝ (αφ. 37), ΕΛΑΔΑΣ (αφ. 46), διαβάστηκε όμως και ως Έλλάδος¹¹. Στο ίδιο έργο και μάλιστα στο κεφάλαιο «Επώνυμα βυζαντικών οικογενειών» σε μολυβδόβουλλο καλής διατηρήσεως του 10ου-11ου αιώνα συνάγει από το ΩΝΑCΠΑ-ΘΤΩ ΛΑΔΑ κάποιο [Κ]ΩΝ(σταντίνω) πρωτοCΠΑΘ(αρίω) ΤΩ ΛΑΔΑ¹². Με την ανάγνωση αυτή μας προέκυπτε στο 10ο αιώνα προς μεγάλη μας έκπληξη ένας πρωτοσπαθάριος Κωνσταντίνος Λαδάς δίπλα στον Ίωάννη Έλαδα. Ο Λαδάς αυτός είχε για περίπου έναν αιώνα μια υπό αναστολή παρουσία στη βυζαντινή ιστοριογραφία και σφραγιστική. Εξ αρχής η ανάγνωση μου φαινόταν αμφίβολη για πολλούς λόγους και θεωρούσα ότι (παρά τα προβλήματα που δημιουργούνταν) θα μπορούσε να υποκρύπτεται συντομογραφία του τύπου Ελαδας όπως στη δημοσιευόμενη από τον ίδιο σφραγίδα αφ. 46 ΕΛΑΔΑΣ, αλλά και από άλλες σφραγίδες¹³. Αν τούτο ίσχυε θα είχαμε μια εκ των υστέρων παρανάγνωση αποκαλυπτική για τη σύγχυση και συγγένεια της Ελλάδος και του ελαδίου ακόμη και στον 20ό αιώνα. Η αμφιβολία μου αποδείχτηκε απολύτως δικαιολογημένη, μόνο που τελικά ο πρωτοσπαθάριος Λαδάς αλλά και η όποια σχέση του με το ΕΛΑΔΑΣ πρέπει να διαγραφεί. Η ορθή ανάγνωση τον αντικαθιστά με: [Κ]ΩΝ(σταντίνω) (πρωτο)CΠΑ[θ(αρίω) τ]Ω ΔΑΛΑ(σσηνῶ)¹⁴.

Η Λάδη και οι έλαιοπάροχοι

Παραμένοντας πάντα στον Κωνσταντόπουλο στον οποίο μας οδήγησεν ο παρά λίγο Λαδάς πρωτοσπαθάριος, διαβάζομε σε σφραγίδα πάλι κάτι σχετικό με την ελαιοκομία σύμφωνα με την ανάγνωση του εκδότη ή μάλλον παρ' ολίγον διαβάζομε: [Μι]Χ(αήλ) R(ασιλικῶ) ΚΑΝΔ(διδάτω) & R T ΤΟΝΕΛΕΟΦ´ - τον έλεοφ(υτιῶν)¹⁵. Και πάλι θεωρώ ότι η ανάγνωση αυτή θα έχει την τύχη του Λαδά,

όμως δεν είμαι σε θέση να προτείνω κάτι που να αντικαταστήσει τις ελαιοφυτίες. Αρμοδιότεροι σε αντίστοιχες περιπτώσεις διέβλεψαν ελαδικά αξιώματα σε παρόμοιες συντομογραφίες: Ο Ζάκος π.χ. εκδίδει και διατάζει ΠΑΤΡΗΚΗΟ(ς) & ΕΛ ΕΠ = πατρίκιος καί ἐλάχιστος(;) ἔπαρχος(;), ενώ ο Οικονομίδης προτείνει ἐλε(ο)π(αρόχω) και παραπέμπει στο γνωστό από τον 11ο αιώνα αξίωμα του ἐλαιοπαρόχου¹⁶.

Με αφορμή όμως τον Λαδά και τον ελαιοπάροχο και παρά το γεγονός ότι περνάμε πλέον σε αιώνες πέραν του 10ου, ας σημειώσουμε απλώς το τοπωνύμιο ἢ Λάδη και την αναφορά ἐλαιοπαρόχων στα έγγραφα της Πάτμου. Το τοπωνύμιο αναφέρεται σε έγγραφο του 1073 που σώζεται όμως σε αντίγραφο των αρχών του 13ου αιώνα¹⁷. Δεν γνωρίζω αν η Λάδη, παρά τα ελαϊκά συμφραζόμενα της περιγραφής, μπορεί να ετυμολογηθεί από το λάδι, ή έχει κάποια σχέση με τα αναφερόμενα στο ίδιο έγγραφο πολυκάνδ(η)λα λαδικινά (στ. 106, πολυκάνδηλα Λαοδικεινά;). Πάντως ο τόπος της Λάδης αποτελούσε μέρος του προαστίου Γαλαΐδες, μαζί με το οποίο αναφέρεται δις στα προερχόμενα έσοδα της μονής από τους παροίκους τους: Προ(ά)στ(ιον) αί Γαλαιάδ(αι) σύν τῷ τόπῳ τῆς Λάδ(ης) μέσα στο οποίο εὐρέθ(η)σαν... δένδρα ἐλαϊκά (στ. 305-310). Στο ίδιο πάντα έγγραφο στην περιγραφή του προαστίου Πρίνης αναφέρονται ότι υπάρχουν ελαίαι ἐνενίκ(ον)τ(α) κορμ(οί) (στ. 304) και ρυάκι το λεγόμενο τῆς Μονοελαί(ας) (στ. 293). Ας σημειωθεί ότι στην περιοχή Πριήνης μαρτυρείται στα 1259 ο Λέων Ἐλλαδᾶς (Ἐλαδᾶς;) και ο βεστιαρίτης Κωνσταντῖνος Ῥεντάκης. Η Ahrweiler θεωρεί ότι ο Λέων ανήκει στην οικογένεια των Ελαδάδων γνωστή από το 10ο αιώνα και αναφέρει τον Ἰωάννη Ἐλαδᾶ (Hélène Ahrweiler, *Byzance: les pays et les territoires*, Variorum Reprints, 1976, IV, La région de Smyrne, σ. 121). Επίσης σε μεταγενέστερο αντίγραφο πρακτικού του 1089 αναφέρεται εγκαταλελειμμένο ελαιοτριβείο και ἐλαίαι ἡμεραι ρνστ στο προάστιο Τεμένια της νήσου Λέρου, στις δε πρωτότυπες πράξεις του σεκρέτου της θαλάσσης των ετών 1195, 1203 ή στο ολίγο μεταγενέστερα αντίγραφο του 1199 οι 3 ή 5 από τους παρισταμένους για την καταμέτρηση και παράδοση πλοίου ήταν ἐλαιοπάροχοι, δηλ. υπάλληλοι σχετικοί με το θαλάσσιο εμπόριο και μάλιστα του ελαίου, την καταμέτρηση και παράδοση πλοίου¹⁸.

Πολλά βάρβαρα και σόλοικα και ἄσυνταξίας...

Εδώ πρέπει επίσης να επισημανθεί, εντελώς παρεκβατικά αν και χρήζει σοβαρότερης και εμπειριστατωμένης έρευνας, το εξής αποκαλυπτικό. Πάντα στο πλαίσιο της ελαδικής μας έρευνας και από μια πρόχειρη επισκόπηση σφραγίδων που ήδη έχουν εκδοθεί παρατηρήσαμε ότι η ανορθογραφία και οι παρετυμολογίες στο όνομα της Ελλάδος και κυρίως της Πελοποννήσου, και όχι μόνον αυτών, εμφανίζονται αυξημένες κατά τον 9ο και ιδιαίτερος κατά το 10ο αιώνα. Άλλο τόσο έντονη και συχνή είναι στους ίδιους αιώνες η χρήση λαϊκότροπων παρετυμολογιών, δημωδών και διαλεκτικών τύπων¹⁹ και κυρίως (πράγμα που πιθανόν εξυπακούεται) πλήρης ανορθογραφία σε σφραγίδες εκκλησιαστικών και κρατικών υπαλλήλων της χαμηλότερης ιεραρχίας, μοναχών, στρατιωτικών και επαρχιακών λειτουργών. Βέβαια το Θεώς βοήθι....Θεωφάνη του 7ου-8ου αιώνα αρκεί για να δώσει το

ανορθόγραφο στίγμα και των άλλων αιώνων²⁰. Από το πλήθος των παρετυμολογιών που μπορούν να φωτίσουν και να ενισχύσουν ακόμη περισσότερο τη σύνδεση της Ελλάδος με το ελάδιον, αρκεί να αναφερθούν τα παρακάτω παραδείγματα:

ἀτρικλίνης, ἄρτοκλίνης : ἀτρικλίνης, a triclinio. Ο λατινικός όρος δεν γινόταν πλέον καταληπτός και έγινε αντικείμενο παρετυμολογιών που τον συσχετίζουν με το ἄρτι και ἄρτος²¹.

τρομάρχης, τρώμαρχος, τρουμάρχης, τορμάρχης : τουρμάρχης ή τούρμαχος²². Πιστεύω ότι όπως ο ἄρτοκλίνης από το ἄρτος έτσι και το τρουμάρχης, τρώμαρχος παρετυμολογείται από το τρώμος.

οἰκιέστωρ ή *οἰκοιαίστωρ* : κναίστωρ (quaestor). Αν δεν είναι απλό λάθος του αντιγραφέα πρόκειται για μια ακόμη παρετυμολογική παραμόρφωση²³.

ἔμπρατος, ἄπρατος, μεσόπρατος: ἔμπρακτος (in actu). Η κατά τον 9ο και 10ο αιώνα αλλαγή της σημασίας παλαιότερων όρων που επιβιώνουν και η έκπτωση του κ συσχετίζει τα ἔμπρατος ἄπρατος με το πιπράσκω, πιθανόν λόγω της δεδομένης πρακτικής να «αγοράζονται» αξιώματα και υπηρεσίες²⁴. Με την ερμηνεία αυτή πολλοί από τους Ελλαδικούς που αναφέρομε θα μπορούσαν να είναι ἔμπρατοι ή μεσόπρατοι.

Στα παραπάνω θα μπορούσαν να προστεθούν και τα *κουροπαλάτης, κωροπαλάτης, κουραπαλάτης* και *κουρωπαλάτης (=κουροπαλάτης), βραβείον, βρέβιον (=Brevium), σκέπτωρ (=exceptor)*²⁵, κ.α.

Όσον αφορά την ορθογράφηση της Ελλάδος σε 67 τύπους σφραγίδων που δημοσιεύονται στους δύο τόμους των Nesbitt-Οικονομίδες, και οι οποίες αναφέρουν την Ελλάδα και τους Ελλαδικούς²⁶ διαπιστώνουμε τα εξής ενδιαφέροντα στατιστικά:

Από τις 67 σφραγίδες όσες μπορούν να παράσχουν πληροφορίες για την τήρηση ή μη της ορθογραφίας (εξαιρούνται συνεπώς όσες εμφανίζονται συντομογραφημένες π.χ. ΕΛΔ = Ἐ(λ)λ(ά)δος ή Ἐλ(ά)δος) 20 δηλαδή το 1/4 παρουσιάζουν τους τύπους ΕΛΛΔΟΣ, ΕΛΛΔ., ΕΛΛΔΑΣ, ΕΛΛΔΩΣ²⁷.

Από τις 67 μόνο 8 εμφανίζουν συντομογραφία στο όνομα ή είναι ελλιπείς στο επίμαχο σημείο, δηλ. ΕΛΔ ή .ΛΔ ή ΕΛ.Δ²⁸. Τέλος η πλέον σημαντική διαπίστωση: από τις 28 αυτές σφραγίδες 14 είναι ανορθόγραφες (π.χ. 8.8. ΘΕΩΩΔΟΡΟ ΔΙΥΚ(ητη) ΕΛΛΔΟΣ ή 8.25 ΚΡΗΤΗΣ ΠΕΛΩΠ(ον)ΙC(ου) & ΕΛΛΔ(ος)C=κριτής κ.λπ.) και 14 απολύτως ορθογραφημένες (εξαιρουμένου του κοινότατου ΚΕΡΟΗΘΗ=Κ(ύρι)ε βοήθη) και στις οποίες ο τύπος Ελάδος ή Ελάδας που γράφεται ή συμπεραίνεται με ένα λάβδα θα μπορούσε να ξενίζει (π.χ., 8.19 RACIAEIQ RECTAPX(η) ΚΡΙΤ(η) ΠΕΛΟΠ(ον)ΝΗΣΟΥ & ΕΛΛΔ(ος) ΤΩ ΞΗΡ(ω). Όμως για τη δεύτερη αυτή περίπτωση, αλλά πιθανόν και για την πρώτη, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι πρόκειται για συντομογραφία δύο όμοιων συμφώνων, την οποία διαπιστώνουμε αρκετά συχνά και στα ονόματα Πελοπόν(ν)ησος, Θεσ(σ)αλονίκη κ.α. Ακόμη πιο ενδιαφέρουσα είναι η αντίθετη περίπτωση: στις θεωρούμενες ανορθόγραφες σφραγίδες (εδώ περιλαμβάνονται και αυτές που χαρακτηρίζονται από την τάση του ιωτακισμού ή την απλοποιημένη και αδιάφορη ορθογράφηση, δηλ. συνήθως η, ι, υ στο φθόγγο ι), σε 10 λοιπόν ανορθόγραφες σφραγίδες ο τύπος είναι ορθογραφημένος π.χ. 8.51 [σ]ΤΡΑΤΙ(γος) (Ε)ΛΛΔΔΟ(ς). ΧΥΡΟC(φ)ΑΚΤ(ης).

Περνώντας τώρα σε άλλα παραδείγματα διαπιστώνουμε τα εξής για τον 9ο και 10ο αιώνα. Στην έκδοση Seibt όλες οι δημοσιευόμενες σφραγίδες του 9ου-10ου αιώνα έχουν *ετεριας* (αφ.89-95) με χαρακτηριστικότερη την αφ. 95 *Νικολαω το επι τις ετεριας*(ς), ενώ αμέσως του 11ου αιώνα *εταιρειαρχης* (αφ. 88). Επίσης σε 20 σφραγίδες από τον 6ο ως τον 11ο αιώνα (αφ. 129-148) ο πατριίκιος μόνον στις σφραγίδες του 9ου και 10ου αιώνα γράφεται *πατρικη(ι)ος* (αφ. 138-140) και έτσι μένει έωλη η πολυχρησιμοποιημένη ερμηνεία μόνον του ιωτακισμού για άλλες ανορθόγραφες περιπτώσεις. Η γραφή *ιγουμενος τις μονις*, αν και συναντάται σε όλες τις εποχές και θα μπορούσε να θεωρηθεί αποτέλεσμα του ιωτακισμού, όμως εκπλήττει με τη συχνότητά της και το άκρως ανορθόγραφο όλης της λεξάντας κατά τον 10ο αιώνα με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα το *Κλιμ(εντι) [μ]οναχο ιγουμε[ν]ο τ(ων) Ιληου Βομ(ων)*²⁹. Στις χρονολογημένες σφραγίδες που εκδίδει ο Οικονομίδης, αν εξαιρέσει κανείς τον επιλεκτικό αλλά διαχρονικό ιωτακισμό των σφραγίδων με τον οποίο ανοίγει και κλείνει η συλλογή³⁰ η ανορθογραφία προξενεί ιδιαίτερη αίσθηση στον 9ο-10ο αλλά και τον 11ο αιώνα. Έτσι μέχρι και τα μέσα του 9ου αιώνα εκτός των *απω υπατων* (αφ.24) και *κωμερκιων* (αφ. 44) η ανορθογραφία δεν είναι αξιοπρόσεκτη. Με το *ζοστης ...βασιλεισης του 830* (αφ. 48) αρχίζει μια περίοδος όπου η ανορθογραφία σε περίπου όλες τις σφραγίδες ειδικά του 10ου αιώνα, αλλά και του 11ου αιώνα (πρβλ. αφ. 57-71) ακόμη και στις πιο επίσημες, αυτές των αυτοκρατόρων, είναι ιδιαίτερα προκλητική. Χαρακτηριστικές είναι αυτές του 918/919 *Κωνσταντινος αυγ(ουστος) Ζωη δεσπυνη* (αφ. 58), τρεις του 942/943 *στρατιγ(ω) Θ[ε]σσαλωνικης* (αφ. 65), *Διμι(τριος). ..αρχηπεσκοπω Θεσσαλονηκ(ης)* (αφ. 66), *...Ζοη[ω]...επι [τ]ων κ[α]κ[α]κων* (αφ. 67) και του 959-969... *Θεοφανους αυγουστις* (αφ. 68).

Στην έκδοση Nesbitt-Οικονομίδης, στις 33 σφραγίδες που φέρουν *Αιγαίου Πελάγους* σχεδόν όλες όσες σχετίζονται με τον 8ο και 11ο αιώνα ορθογραφούνται *Αιγαίου* ή περίπου ορθογραφούνται *Αιγέου*, ενώ όλες οι υπόλοιπες, δηλ. τα 2/3 με κάποιες εξαιρέσεις, που σχετίζονται ή χρονολογούνται στον 9ο και 10ο αιώνα παρουσιάζουν μια εκπληκτική ποικιλία ανορθόγραφων τύπων: *Έγέου, Έγαίου, Έγίου, Έγέον*. Έτσι μόνο μία σφραγίδα του 9ου και δύο του 10ου ως εξαίρεση δίνουν *Αίγ(αίου)* λες για να ενισχύσουν τον κανόνα³¹. Στην ίδια έκδοση κάτι αντίστοιχο μπορεί να διαπιστωθεί για τη χρήση του τουρμάχη, τουρμάχη και τουρμάχη στους 8ο-9ο και 11ο αιώνα, ενώ ο *τουρμάχης* κυριαρχεί σχεδόν απόλυτα στον 9ο και 10 αιώνα³². Στον Laurent (*Corpus II, L'administration centrale*) και οι 9 σφραγίδες του 7ου-8ου αιώνα με το αξίωμα του *διοικητού των έπαρχιών* είναι απολύτως ορθογραφημένες, ενώ στην πλειοψηφία τους αυτές του 9ου και 10ου ανορθόγραφες *διυκιτ[η]*³³. Το ίδιο διαπιστώνεται στη γραφή *οίκων* και *οικ(ε)ιακών* με σχετική ορθογράφηση πριν και μετά τον 9ο/10ο αιώνα και σχεδόν παντού *υκιακ(ων)*, *υκηακ(ων)* κατά το 10ο³⁴. Βέβαια ήδη από παλιά έχει παρατηρηθεί ότι στις σφραγίδες το Ι και Η αλλά και το Υ αντικαθιστά το δίφθογγο ΟΙ. Κάποιοι θεωρούν ότι τα οι και υ προφέρονταν ως και το 10ο αιώνα όπως το γερμανικό *ü*, συνελώς η γραφή ακολουθεί την προφορά. Ο Ζάκος πιστεύει ότι το φαινόμενο αυτό είναι ιδιαίτερα συχνό στις σφραγίδες του 8ου και 9ου αιώνα, όμως πιστεύω ότι τελικά είναι συχνότερο στο 10ο αιώνα³⁵. Έχω την αίσθηση ότι τη διακύμανση αυτή στην ορθογράφηση, ασχέτως αν προέρχεται από την προφο-

ρά ή την ελλιπή γνώση, όλοι οι εκδότες από την εποχή του ο Schlumberger είτε δεν τη λαμβάνουν υπόψη τους είτε τη θεωρούν εύλογη και αναμενόμενη, σχεδόν λογική, είτε την εκλαμβάνουν ως απλοποιημένη γραφή που υπαγορεύεται από το χώρο, την οικονομία διαστήματος της σφραγίδας ή ακόμη ως ιδιομορφία εποχής³⁶. Όμως οι σφραγίδες δεν είναι ούτε χειρόγραφα ούτε μνημειακές επιγραφές, ούτε έγγραφα (εξαιρουμένων των εκεί υπογραφόντων *υκήα χηρι ή ηδιοχηρος*, όπως οι Ελαδικοί των Ιβήρων³⁷), αλλά μια υπόθεση πιο προσωπική και εξατομικευμένη, πολύ πλούσια και ποικίλη, ώστε μπορεί πιθανόν να μας πληροφορήσει με τον τρόπο της βέβαια και τους νόμους της για το μορφωτικό επίπεδο των κατόχων και του άμεσου περιβάλλοντός τους³⁸. Παρ' όλα αυτά απουσιάζει η εκτίμηση, απ' όσο τουλάχιστον γνωρίζω, ότι πρόκειται για ανορθογραφία απολύτως αποκαλυπτική μιας εποχής που η επαρχιακή αριστοκρατία διεκδικεί την εξουσία και τα αξιώματα και εισβάλλει σε χώρους της διοίκησης, όπως είναι η περίπτωση των Ελαδικών και Πολυπονησίων, των οποίων το αγροίκον, βάρβαρον και αγράμματον πολλοί διακωμωδούν.

...και ο επη τον βαρβάρων (=ἐπί τῶν βαρβάρων)

Τελειώνοντας με τις σφραγίδες θα αναφερθούμε επί τούτου στον *ἐπί τῶν βαρβάρων* με την ήδη διαπιστωμένη σφραγιστική *singulière particularité* του³⁹. Στις 37 σφραγίδες που δημοσιεύει ο Laurent, σχεδόν όλες του 9ου και 10ου αιώνα (οι περισσότερες βέβαια είναι του 10ου αιώνα μόνο μία του 11ου α. 528) και που τις 27 μοιράζονται πέντε πρόσωπα Μιχαήλ και Κωνσταντίνος από 7, Σταυράκιος 6, Πέτρος 4, Λέων 3, στις σφραγίδες λοιπόν αυτές διαπιστώνεται η εκβαρβάρωση που με τόση σφodρότητα προσάπτει ο Πορφυρογέννητος στη βυζαντινή αυλή και στους αυτοκρατορικούς λειτουργούς του 10ου αιώνα. Οι επί των βαρβάρων αυτοί είτε σχετίζονται με τους εθνικούς της *μέσης ή τρίτης έτερίας* πάντα με έμφιλον, δηλ. τους Σκύθες, Φαργάνους, Χαζάρους, Φράγγους, είτε είχαν ως αποστολή τη διερμηνεία και την υποδοχή των ξένων πρεσβειών⁴⁰ με τον ένα ή τον άλλο τρόπο συνέβαλαν στη βαρβαρική εικόνα και μυθοπλασία του 10ου αιώνα, ακόμη και στις λεζάντες των σφραγίδων τους⁴¹. Έτσι ο *επη τ(ω)ν υκιακον (και)επη τ(ων) βαρβαρ(ων)* για το Σταυράκιο, ο *Κον[σ]ταντη[νω]..επ[ι τω]ν βαρβ(α)[ρ]ου*⁴², ο *Χρηστωφορος*, ο *Μιχαηλ, βασιλη(κος) πρωτοσπαθαριος*, ο *γειροκομος Λεων*, παρά τους ορθογραφημένους τύπους στις λεζάντες άλλων σφραγίδων τους, θα μπορούσαν να υπογράψουν τα λεγόμενα από τον Πορφυρογέννητο, ο οποίος δίνει το στίγμα της εκβαρβάρωσης της εποχής του και στο οποίο πιστεύουμε ότι εγγράφεται και η Ελλαδική ή ελαδική υπόθεση εργασίας: «*ἀμούσους καί ἀηδεῖς καί σολοίκων πλήρεις λόγους...τρέμομεν καί ὠχιώμεν...πρός τήν σήν θεοφίλειαν ἐπιστέλλοντες· σοφόν γαρ σε οὔτω γινώσκοντες καί σοφῶν ἐπέκεινα καί τήν ἡμετέραν ἀγροικίαν ἀκριβῶς ἐπιστάμενοι, δκηρρότεροι καί πρός τάς καθημερινάς γινόμεθα γραφάς. Καί γάρ τοῖς βαρβάρους καί βαρβάρων ἀγριωτέροις καί Σκυθῶν ἀμουσοτέροις συμμενοντεςτάχα εἰς τήν ὀνώδη μεταθῶμεν, ὡς ὄρας, φύσιν ὀγκᾶσθαι μᾶλλον μαθόντες ἢ τι τῶν ἐπαινουμένων φθέγγεσθαι*»⁴³. Και ο Πορφυρογέννητος θα μπορούσε να πει για τον καθένα από αυτούς όσα αναφέρει για τον Κατάκυλα: “*Ἄλλ’ ἐπεὶ μούσης Ἑλληνικῆς*

ἀμέτοχος ὁ μάγιστρος ἦν, πολλά βάβαρα καὶ σόλοικα καὶ ἀσυνταξίας ἢ τούτου συγγραφή περιεῖχεν, εἰ καὶ ὁ ἄνθρωπος θεοσεβῆς καὶ ἀνὴρ ἐπιθυμιῶν ἦν τῶν τοῦ πνεύματος, ὡς ἔδειξεν ὁ αὐτοῦ βίος. ἀλλ' ἐν τῷ ἀμοιρεῖν αὐτόν, ὡς ἔφαμεν, παιδείας Ἑλληνικῆς καὶ ἢ τούτου συγγραφή μᾶλλον ὑπῆρχεν ἐπισφαλῆς καὶ ἐπιλήψιμος. ὁμῶς ἐπαινετὴ καὶ ἀληθὴς τῷ θεοσεβῆ εἶναι τὸν ἄνδρα καὶ ἐνάρετον»⁴⁴. Βέβαια αὐτὰ ἔχει νὰ πει ὁ Πορφυρογέννητος δικαιολογώντας τὸν εαυτό του καὶ τὸν Κατάκυλα, ὁμῶς γιὰ τοὺς Εὐλαδικούς τοῦ ἀντιπάλου, ὅταν μάλιστα τυχαίνει νὰ εἶναι ἰδιαίτερος μορφωμένοι, καταφεύγει στὸ σκῶμμα καὶ τὴ δυσφήμιση. Ἔτσι ἡ Πελοπόννησος ποῦ γέγονε βάβαρας ἐκπροσωπεῖται κατὰ τὴν ἀποψὴ τοῦ ἀπὸ «τινα τῶν ἐκ Πελοποννήσου μέγα φρονούντα ἐπὶ τῇ αὐτοῦ εὐγενείᾳ, ἵνα μὴ λέγω δυσγενείᾳ», δηλ. τὸ Νικῆτα Μάγιστρο καὶ γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ γραμματικὸς Εὐφήμιος ἔγραψε «ο θρυλούμενον ἱαμβεῖον γαρσδοειδῆς ὄψις ἐσθλαβωμένη.»⁴⁵. Συγγενὴς τοῦ Νικῆτα εἶναι ὁ ἀπαιδευτὸς καὶ πατραλοῖας Ρεντάκιος Εὐλαδικὸς ποῦ συντάξε πλαστὲς ἐπιστολὲς πρὸς τοὺς Βουλγάρους θέλοντας ἐκεῖ νὰ δραπετεύσει. Πρόκειται μάλιστα γιὰ πρόσωπο με διπλὸ ἐπώνυμο, κάτι πολὺ σημαντικό γιὰ τὴν ἐπισυμβαίνουσα ἀλλαγὴ στα ὀνόματα ἤδη ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 10ου αἰῶνα⁴⁶. Γιὰ τοὺς ἀνθρώπους ὁμῶς τῆς βυζαντινῆς αὐλῆς ὁ Εὐλαδικὸς αὐτὸς ἐκπροσωπεῖ ἀπλουστευτικὰ τὴν εὐλαδικὴ ἀπαιδεύσις, πατραλασία, ἀταξία, ληλασία, τὸ ψεῦδος, τὴν πλαστότητα καὶ τὸ σκυθικὸν φρόνημα καὶ ἥθος. Σίγουρα οἱ ἐπιστολὲς τοῦ δὲν πρέπει νὰ κριθῆσαν πλαστὲς ἐπειδὴ τὸ πρὸ τοῦ λάμβδα εἰς τῆς υπογραφῆς τοῦ, Εὐλαδικός, ἐψίλατο, ὅπως στὴν περίπτωση τοῦ σημειώματος κριτοῦ Πελοποννήσου καὶ Ἑλλάδος στὸ α' μισό τοῦ 11ου αἰῶνα⁴⁷. Βρισκόμαστε στὸ α' μισό τοῦ 10ου αἰῶνα καὶ ἀναρωτιέται ποῦ ἄραγε σταματᾷ ἡ κακοῦθια καὶ ἀρχινᾷ ἡ ἀλήθεια;

Ταύτιση ὀνόματος καὶ φύσεως

Ἐχει ἐπισημανθεῖ ὅτι στὶς ἀντιλήψεις τῶν Βυζαντινῶν ὑπάρχει ἀπόλυτος ταύτιση ὀνόματος καὶ φύσεως. Ὁ Χοιροσφάκτης π.χ. ἐξ ὀνόματος ἤδη παραπέμπει, σύμφωνα βέβαια με τοὺς ἐχθρούς του, στὴ χοιρώδη φύση του. Ὅταν ὁμῶς τὸ ὄνομα ἀντιτίθεται στὴ φύση καὶ τὸ ἥθος τότε ἀνατρέπεται τὸ ἤδη ὑπάρχον καὶ πλάθεται νέο: ἓνας πατριάρχης Νικόλαος θὰ ἔπρεπε μᾶλλον νὰ καλεῖται Ἀγρικόλαος ἢ Ἡτόλαος, ἓνας Ἰωάννης Ἰαννῆς κ.λπ. Τούτο ἐλεγκτεῖται καὶ στα ὀνόματα πόλεων καὶ ἐπαρχιῶν καὶ συνεπῶς στους κατοίκους τους. Με ἐτυμολογικὰ παίγνια καὶ ἐρμηνεῖες π.χ. ἡ Νίκαια, ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ Νικόπολις προφανῶς ὀδηγοῦν στὴ νίκη, ἡ Μελιτηνὴ προσφέρει τὸ μέλι, ἡ Τραπεζοῦς τὴν ἀφθονία τῆς τραπέζης, οἱ Λακεδαιμόνες τοὺς δαίμονες, οἱ Εὐλαδικοὶ τὸ ἐλάδιον καὶ ἡ Κόρινθος εἶναι κόρη-κορίτσι ἢ κόρη τοῦ οφθαλμοῦ τῆς Πελοποννήσου. Ἀκόμη καὶ ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν γίνεται Ἀθηναίων γιὰ νὰ συσχετισθεῖ ἡ πόλις με τὸ ἄνθος (*Catalogue* II, 9.6b). Τέτοιου εἶδους παρετυμολογίες, λογοπαίγνια, ἐρμηνεῖες, παραγραμματισμοὶ καὶ παρανοήσεις μποροῦν νὰ ταξινομηθοῦν ὄχι πάντα με ἐνκολία σὲ τρεῖς κατηγορίες. Χαρακτηριστικὸς εἶναι ὁ τρόπος ποῦ ὁ Delehaye ἀντιμετωπίζει τὸν ὄρο *μικρὸς, μικρῶσινη* (= μὴ ἱερὸς, μικρὸς ἢ μικρὸς ἱερὸς, ἡμικρὸς), καθὼς πιστεύει ὅτι ἡ λέξις δὲν εἶναι μὴ *creation artificielle*, ἀλλὰ *Il a été forgé ailleurs que dans le bas fonds de la grécité byzantine*⁴⁸. Βεβαίως εἶναι δια-

φορετική η περίπτωση των ονομάτων και τοπωνυμίων που βρίσκονται σε γενική χρήση. Γι' αυτά ειδικά, αλλά και για ορισμένους τίτλους αξιωμάτων και όρους της διοίκησης, είναι μάλλον προφανής η παρετυμολογική προέλευση και αποδοχή τους από τα *bas fonds de la grécité byzantine*, από όσο όροι που προδίδουν λόγια και μόνο προέλευση:

α) Λογίας μόνο προελεύσεως: *Υδρολάτρης* κατά το *ειδωλολάτρης*, κατηγορία κατά των εικονολατρών από τους εικονομάχους που ταύτιζαν τη λατρεία των μυροβλύτων αγίων και τα αγιάσματα με την ειδωλολατρία⁴⁹.

Λαλακάων = λαοῦ κάκωσις, *Πόσοντα* = Πτώσοντα, *Ἰωάννης* = Ἰαννής⁵⁰, *Νικόλαος* = Ἡττήλαος, *Ἀγρικόλαος*⁵¹, *Μαλακοπέα* ή *Μυλοκοπεία* = *Μελλοκοπία*, *μέλλει κόπτεσθαι* ή *μεληδόν κόπτω*⁵².

β) Λαϊκής μόνο προελεύσεως: *Λακεδαιμονία* = *Λακοδαιμονία*, *Δαίμοννα Δεμενίται*⁵³, *Μυλοκοπεία*, *Μυλοκοπόδιον* = *Μαλακοπέα*, *Μαλακοπή*⁵⁴.

γ) Λογίας και λαϊκής αποδοχής (ποικίλου βαθμού) με πιθανή προέλευση από το ένα μέρος ή το άλλο: *Θεσσαλονίκη* = *Θές ἄλλω νίκη*⁵⁵, *Λογγοβαρδία* = *Λαγοβαρδία*, *Λαγουβαρδία*, *Ἑλαδᾶς*, *Ἑλαδικός* = *Ἑλλαδᾶς*, *Ἑλλαδικός(ς)* και πλήθος άλλα.

Και οι τελευταίοι Ελλαδικοί

Στους δύσκολους καιρούς της δικτατορίας ο όρος *Ελλαδικοί* θα χρησιμοποιηθεί στη γενικότητά του από έλληνα βυζαντινολόγο, διαφωνούντα με το καθεστώς, σε πρόλογο κλασικού πλέον έργου του, για να ευχαριστήσει φίλους και δασκάλους προστατεύοντάς τους με τον τρόπο αυτό από την ανελέητη εξουσία της εποχής που τύχαινε κατά ειρωνική σύμπτωση να διαθέτει κάποιον αναρροχηθέντα "κουροπελάτη" Λαδά: *Je pense aussi à mes maîtres et amis helladikoi... j'attendrai de pouvoir, en des temps plus propices, les nommer librement sans risquer des les compromettre*⁵⁶. Οι καιροί αλλάζουν, ρίσκα και compromis πάντα υπάρχουν και γίνονται, εμπρατοι, ἄπρατοι ή μεσόπρατοι κυριαρχούν σαν τον Τυνδαρεώνη Μάγιστρο, βρῦει τρομάρχες το Ελλάδαν, η Ελλαδίτσα, κανδήλι που τρεμοπαίζει, αναβοσβήνει ευρωλιγούρικα και της ζητάται να ακτινοβολήσει ή να φωτιστεί αυτή η Ανατολή στην Εσπερία. Ἑλλάς και Ἑλαιον, Helas και ἔλεος! Το μόνο τελικά που μου 'χει απομείνει αναπαλλοτριώτα δικό μου είναι ἔστω η κολοβή παραμυθία, η παιδιά παιδεία της γλώσσας μου. Ας στείλουν τέλος πάντων οι τρομάρχες και ἄρτικλίνες τα αλειπτά τους στο ρήγα της Φραγγιάς μήπως και μας αφήσουν ήσυχους στην ανατολίτικη, βολκανική, ελαδική παραμυθία μας όποιοι κι αν "ἔπέχουν τό ἔλαιον τῶν καμαρῶν τοῦ Χρυσοτρικλίνου και τό ἔλαιον τοῦ πολυκανδήλου τοῦ κατά τό μέσον κρεμαμένου τοῦ Χρυσοτρικλίνου καί τῶν λοιπῶν πολυκανδήλων.."⁵⁷

Σημειώσεις

1. *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*, εκδ. J. Nesbitt-N. Oikonomides, τ. II, Ουασίγκτον D.C. 1994, σ. 62, "odd forms that seem to reflect false etymologies

invented by Greek speakers with limited education". Σε σφραγίδα πολλαπλώς ανορθόγραφη του 10ου αιώνα ένας ΜΗΧΑ[ηλ] ΣΤΡΑΤΙΓΩ ΠΟΛΥΠΟΝ ή ΠΛΥΠΟΝ οδήγησε τον Laurent και εν μέρει τον Bon να ασχοληθούν με ένα ανύπαρξτο τοπωνύμιο ΠΛΥΠΟΝ, ενώ πρόκειται για συντομογραφία του τύπου Πολυπόπνησος που αλλού ο Mordtmann διαβάζει ως Πελοποπνήσος (βλ. σχετικά στο *Catalogue*, ό.π., σ. 73, αρ. 22.31). Δεν γνωρίζω αν τελικά και το Udine (Ούθινα) της Ιταλίας που κάποιιο βλέπουν στο όνομα ΥθΗΝΟΓΕΝΟΥΣ (Αθηνογένους;) θα έχει τη μοίρα του Πλυπον και του Λαδά που θα αναφέρομε παρακάτω; P. Speck, *Byzantinische Bleisiegel in Berlin (West)*, Βόννη 1986, σ. 219, αρ. 160. Ήδη ο Schlumberger θεωρεί την légende bizzare. (G. Schlumberger, *Sigillographie de l'empire byzantin*, Παρίσι 1884, σ. 73 σημ. 1). Πρβλ. όμως και την επίσης δίγλωσση σφραγίδα αρ.131 που εκδίδει ο Seibt, TOMU UPO YPYTON PYTIC=ΘΩΜΑ ΑΠΟ ΥΠΑΤΩΝ ΠΑΤΡΙΚ (W. Seibt, *Die byzantinischen Bleisiegel in Österreich. I. Teil Keiserhof*, Βιέννη 1978).

2. Πρόκειται για επιστολή του Φωτίου χρονολογούμενη στα 859/861: *Ιωάννη πρωτοσπαθαρίω και στρατηγῶ Πελοποννήσου*, έκδ Westerink, *Epistulae et Amphiloquia*, τ. I, αρ. 5, σ. 57-58. Το Φιλοπόπνησος στην *Ελληνική Πατρολογία*, 102, στλ. 928.

3. πελός=φαιός, μολυβδόχρους και κατά τον Ηούχιο πελόν = φαιόν χρώμα έμφορές τῶ πελιδνῶ. βλ. Liddell-Scott. Βλ. και σχετικά *Catalogue II*, αρ. 32 και μελέτη που ετοιμάζω: Το επεισόδιο του Νάσαρ.

4. *Catalogue II*, αρ. 8.2, σ. 24 K. και S. Lake, *Dated Greek Minuscule Manuscripts to the Year 1200*, VI, Βοστώνη 1936, σ. 15.

5. A. Vasiliev, M. Canard, *Byzance et les Arabes*, τ. I, Βρυξέλες 1935, σ. 342-346, τ. II/2, σ. 99-106. Αναπαράγομε τα πριν και μετά τη μεία του ελλαδίου σημεία του ελληνικού κειμένου, αλλά και τη γαλλική μετάφραση του αραβικού:

“Ετους ζτπς’: ἐγένετο ἡ ἄλωσις τῆς συρακούσης μηνί μαῖω κα’, ἴνδ...ια’ [En l’année 6386 (877-878) eut lieu la prise de Syracuse le mercredi 21 mai.]

“Ετους ζτπζ’: ἐσφάγη ὁ Χρυσάμιος ἰνδ...ιβ’ [En l’année (6)387 (878-879) tut tué Hrisáf.]

“Ετους ζτπη’: ἐπίασαν οἱ χριστιανοὶ τὰ καράμια τῶν σαρακινῶν εἰς τό ἐλλάδιν ἰνδ...ιγ’ (- εἰς τό μυλάς χφ. Παρισιοῦ). [En l’année (63)88 (879-880) les Grecs prirent les vaisseaux musulmans en un endroit appelé Allada.]

“Ετους ζτπθ’: ἐτράπη ὁ βαλοσάκιος εἰς τό ταυρομένην ἰνδ...ιδ’ [En l’année (63)89 (881-882) B.rsâs s’enfuit à Taormine.]

6. *Catalogue II*, αρ. 8.2, σ. 24 “it is hard to identify the event mentioned in this text with known naval defeats of the Arabs in this time period”. Όμως ήδη ο Canard είχε ταυτίσει τα γεγονότα στο ἐλλάδιν με τις ναυτικές νίκες του Νάσαρ στις ακτές της Ελλάδος και μάλιστα της Πελοποννήσου, *Byzance et les Arabes*, ό.π., II/1, σ. 98-99 σημ. 4.

7. Για τις νίκες των Βυζαντινῶν στα 879-880, *Byzance et les Arabes*, ό.π., II/1, σ. 85 και 95-99. Για τα γεγονότα στο κάστρο Ευρίπου, τη σύγκυση των συμβάντων από τους χρονογράφους και τα προβλήματα χρονολόγησης, *Byzance et les Arabes*, ό.π., II/1, σ. 56-57 σημ.1. Ας συγκρατήσομε και το ελλαδικό context μαρτυρίας στο Βίο Βασιλείου, επισημαίνοντας ότι μόνον αυτός κάνει μεία των γεγονότων και βεβαίως όσοι τον αντιγράφουν (Σκυλίτζης κ.λπ.) και ότι αποτελεί τη μοναδική αναφορά του στην Ελλάδα, ως εάν Ελλάδα=Ευρώπος: ὁ γάρ τῆς Ταρσοῦ ἀμνηρᾶς, ὅς Ἐσμάν ὠνομάζετο, τριάκοντα πλοίων μεγίστων, ἃ κομβάρια λέγεται, στόλον ἐξαρτυσάμενος κατά τοῦ κάστρου Ευρίπου ὀπλιζέται. τοῦ δέ στρατηγοῦ Ἑλλάδος (ὁ Οἰνιάτης οὗτος ἦν) κελεύσει βασιλικῆ τόν ἱκανόν εἰς φυλακῆν τοῦ κάστρου λαόν ἀπό πάσης Ἑλλάδος εἰσαγαρόντος... Σύν. Θεοφ., 298... 6-10.

8. P.J. Alexander, *The Byzantine Apocalyptic Tradition*, έκδ. με εισαγωγή της Dorothy de F. Abrahamse. University of California Press 1985, σ. 34-36. Βλ. και παραπάνω στην ανακρίνοση σημ. 7.

9. Ό.π., σ. 73 σημ. 5 και 84 σημ. 26.

10. Σύν. Θεοφ., 304-305. Βλ. και *Byzance et les Arabes*, ό.π., II/1, σ. 97-98.

11. K. Κωνσταντοπούλος, *Βυζαντιακά Μολυβδόβουλλα τοῦ ἐν Ἀθήναις Ἐθνικοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου*, Αθήνα 1917, σ. 13-16, αρ. 35-52.

12. Κωνσταντόπουλος, ό.π., σ. 169, αρ. 651.

13. *Catalogue II*, 8.49.

14. C. Stavrakos, *Die Byzantinischen Bleisiegel mit Familiennamen aus der Sammlung des Numismatischen Museums Athen*, Dissertation, Βιέννη 1990, σ. 100-101, αρ. 55.

15. Κωνσταντόπουλος, ό.π., σ. 319, αρ. 369γ.

16. G. Zacos, *Byzantine Lead Seals*, II, Βέρνη 1984, αρ. 616 και N. Οικονομίδης, *REB* 44 (1986), σ.

266 και J. Nesbitt, "Byzantine Copper Tokens", *Studies in Byzantine Sigillography*, Ουάσιγκτον D.C. 1987, σ. 75.

17. *Βυζαντινά Έγγραφα Πάτμου*, II, έκδ. Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Αθήνα 1980, αφ. 50, σ. 3 κ.ε.

18. Ό.π., αφ. 52, στ. 107γ, αφ. 56, 59, 60 και πίνακες σ. 100-101.

19. Βλ. πρόχειρα, V. Laurent, *La Collection C. Orghidan*, Παρίσι 1952, αφ. 218 *σφραπέτις* (=σφρατευτή), αφ. 226bis, *Πεφλαγονίας* (=Παφλαγονίας). Seibt, *Bleisiegel*, αφ. 110, *Ιβερόπουλος* (=Ίβηρόπουλος). V. Laurent, *Corpus* II, *L'administration centrale*, Παρίσι 1981, αφ. 1150, *ψουνήατωρ*, *Catalogue* II, αφ. 8.3, *σπαθαροκαντιδάτος* (=σπαθαροκαντιδάτος, του αντί δέλτα a reflection of demotic Greek), αφ. 8.27, *Σαμωήλ* (=Σαμουήλ) και αφ. 26.2 *Ελωσ* (=Έλως, omega for the sound ou: this is a phenomenon typical of the Tzakonian).

20. Seibt, *Bleisiegel*, αφ. 177.

21. Le terme latin, n'étant plus compris, a fait l'objet de fausses étymologies (rapprochement avec *ἄρτι* et *ἄρτος*) et a été déformé, N. Oikonomides, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Παρίσι 1972, σ. 27, σημ.32. Ένας *ἀρτοκλήνης* είναι μάλλον λάθος του βουλλωτηρίου σε σφραγίδα του 10ου/11ου αιώνα, Seibt, *Bleisiegel*, αφ. 42, σ. 145-146. Πρβλ. τα σύγχρονα ελασφορείο ή ελεοφορείο (όντως του ελέους ως ελεεινά) για το λεωφορείο ή θερμοσύμφωνο για το θερμοσίφωνο.

22. Oikonomides, *Les listes*, ό.π., σ. 55 σημ. 38 και σ. 58 σημ. 42.

23. Ό.π., σ. 37 σημ. 50 "déformation populaire d'un mot latin, ou simple faute de copiste".

24. Ό.π., σ. 94 σημ. 43 και σ. 290.

25. Ό.π., σ. 97.15, 137.2, αν και το *κουροπελάτης* θεωρείται λάθος του copiste, qui venait sans doute d'un milieu populaire et vivait trois siècles après la rédaction, σ. 44 σημ.8. Το *κουροπαλάτης*, Seibt, *Bleisiegel*, αφ. 113 και *κουραπαλάτης*, N. Oikonomides, *A Collection of Dated Byzantine Lead Seals*, Ουάσιγκτον D.C. 1986, αφ. 32. Για το σκέπτω, *Les listes*, ό.π., σ. 115.8 και σ. 322.

26. *Catalogue*, Ελλάδα, τ. I, 5.22, τ. II 1.5, 8.1-63, 22.15 και οι Ελλαδικοί μόνο μία φορά, τ. II, 18.1.

27. *Catalogue* II, ΕΛΛΑΔΟC (8.8, 8.14, 8.31, 8.35, 8.37, 8.44, 8.47, 8.48, 22.15), ΕΛΛΑΔ. (1.5, 8.19, 8.22, 8.23, 8.25, 8.30, 8.32, 8.38, 8.61), ΕΛΛΑΔΑC (8.49), ΕΛΛΑΔΩC (.8.55).

28. *Catalogue* II, 8.6, 8.12, 8.15 α, β, 8.29, 8.36, 8.45, 8.62.

29. Laurent, *Corpus*, V2, *L'Église*, αφ.1190, 1250, 1297, 1299bis, 1322, 1330.

30. N. Oikonomides, ό.π., π.χ. 7ος αιώνας *αποθήκας* (αφ.17, 24), *Ελλισπόντου* (αφ. 27), 12ος αιώνας *σφραγίζει* (αφ. 119), 15ος αιώνας *Γριγόριος* (αφ.161).

31. *Catalogue* II, 40.1-40.33. *Αιγαίου* ή *Αιγέου* 40.5, 40.12, 40.13, 40.14, 40.16, 40.18, 40.19, 40.21, 40.22, 40.23. Όλες οι υπόλοιπες *Έγέου*, *Έγαίου*, *Έγίου*, *Έγέον* με εξαίρεση τις 40.25 του 9ου, τις 40.30 και 40.31 του 10ου και τις 40.1, 40.15, 40.17 του 11ου αιώνα. Η γραφή *Αιγέου* μπορεί να μη θεωρηθεί λάθος σύμφωνα με παλιά ετυμολογία που αναφέρει και ο Πορφυρογέννητος από τον *Αιγαιακόν κόλπο*, τον *Αιγέα* και την *Αίγα*, *Περί θεμάτων*, έκδ. Pertusi, σ. 82.

32. Πρβλ. *Catalogue* II, αφ. 43.38, 43.39, 44.9, 44.10, 49.1, 59.32, 59.33, 61.1, 73.1, 80.2, 80.3).

33. *Corpus* II, *L'administration centrale*, ό.π., ορθογραφημένες αφ. 1168-1176 με εξαίρεση τον αφ.1173 *διουκι[τ]ή*. Πρβλ. Laurent, *Orghidan*, αφ. 259 του 10ου αιώνα όπου και ο τύπος *Καληγορεος διυκητ(ης) Πελοπον(ή)σου*, και αφ. 260, 261.

34. Laurent, *Orghidan*, αφ. 12, 15-23 και 79. Βλ. όμως Speck, ό.π., αφ. 46, 49, 55.

35. Schlumberger, *Sigillographie*, ό.π., σ. 72 που όμως θεωρεί ότι on rencontre très fréquemment I ou H pour OI...plus rarement Y pour OI. Βλ. και Zacos-Veglery, αφ. 2223. Για την προφορά του οι βλ. Neli Macharadse, "Zur Lautung der Griechischen Sprache der Byzantinischen Zeit", *JÖB* 29 (1980), σ. 145-158 και μάλιστα σ. 146-150. Τη θέση αυτή δείχνει να αποδέχεται και ο Οικονομίδης, "Mount Athos: Levels of Literacy", *DOP* 42 (1988), σ. 171, σημ. 25. Αν και η θέση αυτή δημιουργεί προβλήματα, ορισμένες σφραγίδες την ενισχύουν κατά τρόπο αντίστροφο, δηλ. οι αντί υ: *Δηνοεισος* (Seibt, αφ. 185), *μάρτοις*, *φούλατε* (Laurent, *L'Église*, αφ. 1412, 1439), *Δοισεως* (Laurent, *Orghidan*, αφ. 215). Όμως πώς να ερμηνευθούν τα: *διουπατος* (Seibt, αφ. 110), *ικονομο*, *Διδυμου*, *οι κλιρικι* κ.λπ. (Laurent, *L'Église*, αφ. 1057, 1248, 1567).

36. Quant aux véritables fautes d'orthographe commises par les graveurs de sceaux, elles sont infiniment moins fréquentes qu'on ne l'a dit et qu'on ne pourrait le croire de prime abord. Presque toujours ces prétendus barbarismes sont le résultat des lectures défectueuses... Je connais toutefois un certain nombre de cas où l'erreur matérielle est manifeste, où les légendes ont été inconsciemment

estropiees par des graveurs ignorants, Schlumberger, *Sigillographie*, ο π , σ 69 Χαρακτηριστική είναι η αντιμετώπιση λέξαντας ΘΚΕ ΒΩΗΘΗ ΤΩΝ CO ΔΟΥΛ που κατ' αυτόν le graveur semble avoir employé indifferemment l'Ω et l'Ο Θεωρεί λοιπόν ορθογραφικό λάθος την υπαρκτή του Ν, αντί ΤΩΝ επόρευε να έχει ΤΟ ο π , σ 72

37 Βλ π χ παραπάνω το Προσωπογραφικό επιμετρο Βλ επίσης Οικονομίδης, Mount Athos, ο π

38 Αναφερομαστε βεβαίως πάντα στην ορθογραφία των σφραγίδων Βλ όμως τις πολύ σημαντικές παρατηρήσεις και τα συμπεράσματα για τη διαδικασία εκδόσης των σφραγίδων με έμφαση κυρίως όχι στην ορθογραφία, αλλά στη συμπλήρωση κενών, την αναπτύξη συντομογραφιών και απόδοση συμβόλων και με παραλληλισμούς με την επιγραφική και τα χειρογράφα, Ν Οικονομίδης, "The Usual Lead Seal", *DOP* (37) 1983, σ 147 157 και κυρίως 156 157

39 Laurent, *Corpus II, L'administration centrale*, ο π , σ 244

40 Οικονομίδης, *Listes*, ο π , σ 327 σημ 237 και Laurent, ο π , σ 244

41 Για την εμφάνιση ανατολικών γλωσσών στις σφραγίδες βλ Β Coulie, J W Nesbitt, "A Bilingual Rarity in the Dumbarton Oaks Collection of Lead Seals A Greek-Armenian Bulla of the Later Tenth/Early Eleventh Centuries", *DOP* 43(1989), σ 121-123 Επίσης Ρ Stephenson, "A Development in Nomenclature of the Seals of the Byzantine Provincial Aristocracy in the Late Tenth Century", *REB* 52(1994), σ 187-211 και μάλιστα 202-203

42 Ο Laurent (*Corpus II, L'administration centrale*, ο π , αρ 526-527, 517) βάζει sic δίπλα στο βαρβαρού, αλλά μήπως θα μπορούσε να έχει κάποια σχέση, εστώ εκ παραδρομής, με τον βαρβαρόν του Φιλοθέου, Οικονομίδης, *Listes*, ο π , σ 133 11

43 J Darrouzes, *Epistoliers byzantins du Xe siecle*, Παρισι 1960, σ 323-324, αρ 7

44 J F Haldon, *Constantine Porphyrogenitus Three Treatises on Imperial Military Expeditions* (CFHB), Βιεννη 1990, σ 96, κείμενο Γ, στχ 30-34

45 *Περι θεμάτων*, εκδ Pertusi, σ 91 33-40

46 Βεβαία το Ελλαδικός δεν είναι επώνυμο γένους Βλ και Seibt *Bleisiegel*, αρ 192 και Ρ Stephenson, ο π , σ 187-211

47 *Εγενετο τις 'Ρεντακιος Ελλαδικος, συγγενης ὦν Νικητα τοῦ πατρικιου παιδευεντος δε και πατραλοιας ὡς τον εαυτοῦ πατερα καταδιωκων φονεῦσαι πάντα τα τοῦ πατρος ελήισατο Ρωμανος δε ο βασιλευς τας αυτοῦ αταξιας και λεηλασιας αναμαθων τοῦτον εβουλενσατο και παιδεῦσαι ο δε ψευδεις επιστολας προς Βουλγαρους πλασαμενος προς αυτους αυτομολησαι εβουλετο* ", Σύν Θεοφ 399 12 22 Για το σημείωμα Ζεπος, *Jus IV, Πείρα* 64 6, βλ σχετικά παραπάνω στο Προσωπογραφικό επιμετρο

48 H Delchaye, *Melanges d'Hagiographie grecque et latine*, Βρυξέλες 1966, σ 240-245

49 F Halkin, *Euphemie de Chalcedoine*, Βρυξέλες 1965, σ 96 σημ 2

50 Σύν Θεοφάνη, 181-182 και 154 12 κ α

51 *Βιος οσιου Βασιλειου τοῦ Νεου*, εκδ Vilinski, Zapiski Imp Nov Univ 7, μέρος Β, Teksty Zitzia, Οδησος 1911, σ 295 11 και 26

52 Δύγνης Ακριτής παρὰ Κγ67, εκδ Καλοναρου και Σ Αλεξίου, *Ακριτικά*, Ηρακλειο 1979, σ 22-23 αλλά κυρίως Η Αναγνωστακής, *La geographie des chansons du Cycle akritique et du roman de Digenis Akritas*, Doctorat 3eme cycle (δακτυλόγρ), Παρισι 1983, σ 249-250

53 Βλ το άρθρο μου «Το επεισόδιο του Αδριανου», *Πρακτικά Β Διεθνους Συμποσιου, Η Επικοινωνία στο Βυζάντιο*, Αθήνα 1993, σ 213 κ ε

54 Παραφθορά τοπωνυμίου που σημειώνεται ήδη στο Θεοφάνη σε μια διγλώσση ελληνοαραβική περιτοχή κατά τον Σ Αλεξίου, *Ακριτικά*, ο π , σ 22 23

55 Θεοφάνης, 346 4-5 πρβλ το συγγρόνο Θεσ άλλο νοικι

56 Ν Οικονομίδης, *Les listes*, ο π , σ 8

57 Ο π , σ 131 5 9

Ηλίας Αναγνωστακής / Ilias Anagnostakis

*Ελλαδικά παραμύθια και ελαδική προαμύθια στο Βυζάντιο του 10ου αιώνα
Contes helladiques et comptes d'huiliers au 10e siecle a Byzance*

Προκειται για μια υποθεση εργασιας παρουσιασμενη με τον τροπο του παραμυθιου, καθως το ιδιο το υλικο το επιβαλλει, αλλα και τα ιδια τα λογοπαιγνια και οι παρετυμολογιες το επιτρεπουν. Η υποθεση βλεπει να συγγεεται και να συνδεεται καποια χρονικη στιγμη το νεο ονομα του ελαιου το ελαδιον με την Ελλαδα. Προσκομιζονται κατ' αρχας η ετυμολογια και οι σχετικες μαρτυριες για το νεοελληνικο ονομα του προιοντος, οπως επιση και οι διαφορες αμφιλεγομενες και παραπλησιες με το ελαδιον τοπωνυμικες αναφορες των πηγων. Βασικο επιχειρημα για τη συνδεση αυτη αποτελουν τα επωνυμα Ελ(λ)αδας, Ελ(λ)αδικος του 10ου αιώνα, των οποιων η διπλη ορθογραφια αλλα και η ιστορια των προσωπων που αφορουν, ενισχουν την παραπανω υποθεση. Προκειται για προσωπα που σχετιζονται με τον ελλαδικο χωρο και την ελαιοπαραγωγη και εξεταζεται συνοπτικα κατα ποσο εκτος της ενδεχομενης παρετυμολογιας μια αγροτοοικονομικη πραγματικοτητα επετρεψε αυτον το συνδυασμο. Δυναστικες και ιδεολογικες αντιθεσεις αναμεσα στην Κωνσταντινουπολη και την Ελλαδα και φιλολογικοι συρμοι υποκρυπτονται σε αυτην την ιστορια, οπου οι (Ε)λαλαδες της Ελλαδας, παρα την καταμαρτυρουμενη εναντιον τους εκβαρβαρωση, με υπεροπτικες αναφορες στην αρχαιοτητα διεκδικουν τη θεση τους στη βυζαντινη κοινωνια και μαλιστα αυτην την ιδια την πορφυρα.

Il s'agit d'une hypothese de travail, qui est contee comme un conte de fees, dans la mesure ou le theme, les jeux de mots et les paretymologies le permettent. L'hypothese part de la constatation qu'un moment donne le nom ελαδιον (huile) se confond avec celui de Ελλάς et de ses habitants. Ελλαδικοι. Quelques donnees etymologiques ainsi que les temoignages des sources sur le nom vulgaire de l'huile et sur les toponymes apparentes sont exploites pour examiner cette confusion. La mention surtout au 10e siecle des noms El(l)adas et El(l)adikos constituent l'argument majeur pour la confusion du nom du produit a celui du pays. L'orthographe equivoque des noms ainsi que l'origine et la carriere des personnes appelees E(l)adikoι corroborent cette hypothese. Comme leur nom indique, les E(l)adikoι sont en rapport etroit avec l'huile ou l'Hellas byzantine. Tout de même, la situation economique, agricole et ethnographique du pays et les prejuges qu'elle en suscite apportent un argument de

plus à cette paronymie probablement péjorative. D'autre part, il ne faut pas exclure l'hypothèse que les Huiliers (Eladades) aient aristocratisés leurs noms comme des parvenus de la capitale. On soupçonne que cette histoire cache les querelles idéologiques et dynastiques du 10e s. ainsi que l'antagonisme de Constantinople avec les gens des provinces et surtout avec ceux de la Grèce byzantine. Les Huiliers ou Eladiques de Grèce, bien que injuriés en tant que barbares, mettent en avant le passé glorieux de leur pays, luttent pour leur place dans l'administration et revendiquent même la couronne.